

छान्तुम (पश्चिम) जिल्लाको ज्यायिक समितिहरूका कार्य सम्पादन तथा जागरिक सञ्चारित

सर्वेक्षण प्रतिवेदन

लेखन तथा सम्पादन

विष्णु बहादुर खत्री, अधिवक्ता
विकास जवाली, अधिवक्ता
गणेश कुमार के.सी.

प्रकाशक

ग्रामीण युवा सरोकार केन्द्र

मुसिकोट-१, रुकुम (पश्चिम)

रुकुम (पश्चिम) जिल्लाको न्यायिक समितिहरूका कार्य सम्पादन र नागरिक सञ्चारि सर्वेक्षण प्रतिवेदन

लेखक	: अधिवक्ता विष्णुबहादुर खत्री, विकास ज्ञवाली, गणेश कुमार केसी।
प्रकाशक	: ग्रामीण युवा सरोकार केन्द्र (CCFRY), मुसिकोट- १, रुकुम (पश्चिम)
सर्वाधिकार	: प्रकाशकमा
प्रकाशन प्रति	: १००० प्रति
प्रकाशन वर्ष	: २०७८
ISBN	: ९७८-९९३७-१-१७११-१
लेआउट डिजाइन	: सचन विश्वकर्मा
मुद्रक	: आउटलाइन ग्राफिक्स एण्ड प्रिन्टिङ सपोर्ट

भूमिका

कानुनी क्षेत्रमा चर्चित भनाइ छ - ढिलो न्याय दिनु भनेको न्याय नदिनु सरह हो । विश्वमा यस्तो भनाइ निकै वर्षअधिदेखि नै चर्चामा रहे पनि नेपालमा केन्द्रीकृत संरचनाका कारण न्याय पाउन वर्षौं कुर्नु परेका थुप्रै उदाहरण छन् । भैपरी आउने मुद्दा मामिला टुंग्याउनका लागि नै भए भरको धन, सम्पत्ति सकाएर कैयौंको बिल्लीबाट भएको हामीले देखेसुनेका छौं । यस्तै बाध्यताको अन्त्य हुनुपर्छ भनेर बेला बेला आवाज नउठेको भने होइन । थुप्रै निकायबाट अनेक पहलकदमी पनि भए । यसका बाबजुद पीडितले खोजेजस्तो छिटो, छरितो न्याय पाउने अवस्था कहिलै आउन सकेन । र, अन्तातः २०६२/६३ मा दोस्रो जनआन्दोलन हुन पुग्यो । सोही जनआन्दोलनको उपलब्धि अनुसार नेपालमा २०७२ मा नयाँ संविधान बन्यो । जुन संविधानले नागरिकको घर आँगनमै न्याय सम्पादन गर्ने व्यवस्था गरेको छ । सोही व्यवस्था अनुसार नै यतिखेर देशमा संघीयता कार्यान्वयन भई तीन तहका सरकार समान हैसियतमा क्रियाशील छन् । स्थानीय तहमा न्यायिक समितिको व्यवस्था गरिएको छ । हरेक स्थानीय तहका उपप्रमुखको संयोजकत्वमा रहने न्यायिक समिति साँच्चिकै आमसर्वसाधारणका लागि उपयोगी बन्दै आएको छ । केही अपवादलाई छोड्ने हो भने अधिकांश स्थानीय तहले न्यायिक समितिमार्फत पीडितलाई न्याय पाउन महत्वपूर्ण भूमिका निभाएका छन् । यो पुस्तक तयारीको ऋममा छनोट गरिएका रुकुम (पश्चिम)का ६ स्थानीय तहका न्यायिक समितिको भूमिका सहानीय रहेको पाइयो । खासगरी ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने सर्वसाधारण जसरी विगतमा सानातिना उजुरीको टुङ्गो लगाउन जिल्ला सदरमुकाम वा अन्य टाढा रहेका अड्डा अदालत पुग्थे । अहिले आएर कम्तीमा पनि टाढा टाढा गएर न्याय खोज्ने चलनको अन्य भएको छ । शिक्षा र चेतना स्तर कमजोर रहेका कैयन आमसर्वसाधारण अड्डा अदालत पुगेर आफ्नो कुरा भन्न नसकै अनावश्यक दोषी करार हुने अवस्थामा पनि अब आएर सुधार हुन थालेको छ । किनकि आफ्नै गाउँठाउँमा न्यायको खोजी गर्दा सत्य, असत्यको जाँच गर्न निकै सहज भझरहेको छ । न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त पनि बरू सय अपराधी छुटून, तर एउटै निर्दोष व्यक्ति अनावश्यक दोषी करार हुन नपरोस् भन्ने हो । वि.सं.

२०७४ पछि जब न्यायिक समितिले स्वतन्त्रतापूर्वक काम गर्न थाले, त्यसपछि सर्वसाधारणलाई न्याय प्राप्तीमा सहजता मात्र भएको छैन । अड्डा अदालतमा अनावश्यक रूपमा जाने गरेका मुद्दा स्थानीय तहमै रोकिन थालेका छन् । एकै ठाउँमा बसोबास गरेका कारणले पनि दोषी को हो वा होइन ? भन्नेबारे छिनोफानो लगाउन सहज भझरहेको छ । यस्तो अभ्यासले अड्डा अदालतमा अनावश्यक विवाद जाने ऋममा पनि केही कमी आएको छ । छनोट गरिएका रुकुम पश्चिमका ६ स्थानीय तहकै संख्यालाई आधार मान्दा हरेक वर्ष एक सय बढी विवाद न्यायिक समितिले समाधान गर्न गरेका छन् । यदि यी मुद्दा अदालतमा पुगेका भए समाधानका लागि राज्यको कति जनशक्ति आवश्यक पर्थ्यो होला ? यस्ता विवाद दुग्याउन कति समय लाग्थ्यो होला ? न्यायका लागि पीडित कतिसम्म भौतारिएर हिँड्नु पर्थ्यो होला ? यसबारे हामी सबैले अनुमान लगाउन सक्छौं कि यी सबै कठिन कार्य हुन् । धन्न न्यायिक समितिले सहजै र छिटो, छरितो यस्ता विवादलाई दुग्योमा पुन्याएर उदाहरणीय कार्य गरिरहेका छन् । यति भनिरहँदा न्यायिक समितिले गरिरहेका काम, कारबाही सबै ठीक छन् भन्ने जिकिर कदापि लिइएको होइन । त्यही भएरै नै स्थानीय तहका न्यायिक समितिलाई अझै परिष्कृत तथा सामाजिक न्याय प्रदानको बाटोमा कसरी अग्रसरता दिन सकिन्छ भनेर यो प्रतिवेदन तयार पारिएको हो । प्रतिवेदनको अध्ययनपछि रुकुम पश्चिमका ६ स्थानीय तहका न्यायिक समितिका काम, कारबाहीबारे अन्यलाई जानकारी त हुने नै छ । साथै आगामी सुधारको बाटोसमेत यो प्रतिवेदनले देखाएको छ । यो प्रतिवेदनलाई यहाँहरूको हातसम्म पुन्याउनका लागि आर्थिक सहयोग गर्ने ओपन सोसाइटी फाउन्डेशन, अमेरिका र संस्थालाई प्राविधिक सल्लाह सुभाव दिई मार्गनिर्देश गर्ने श्री शोम निरौला र श्री नितु पोखरेल प्रति ग्रामीण युवा सरोकार केन्द्र नेपालको तर्फबाट हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिनका लागि मेहनत गर्नुहुने रुकुम पश्चिमका ६ स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि, कर्मचारीको साथै अध्ययन समूहका सम्पूर्ण साथीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

पुस्तक चन्द

अध्यक्ष

ग्रामीण युवा सरोकार केन्द्र, नेपाल

२०७८ कात्तिक

विषयसूची

पृष्ठभूमि	१
अध्ययनको उद्देश्य	६
अध्ययन विधि	६
अध्ययनको सीमितता	७
स्थानीय तहका न्यायिक समितिको कार्य सम्पादन विश्लेषण	८
न्यायिक समितिको गठन	८
न्यायिक समितिको कार्य सम्पादन सम्बन्धी छुट्टै कार्यविधिको व्यवस्था	९
न्यायिक समितिको वार्षिक कार्ययोजना	१०
न्यायिक समितिका पदाधिकारीलाई कानूनबारे जानकारीको अवस्था	११
सेवाग्राहीलाई न्यायिक समिति सम्बन्धी जानकारी भए/नभएको अवस्था	१२
न्यायिक समितिको क्षमता विकास	१३
न्यायिक समितिको छुट्टै कार्यकक्ष र कार्यालय व्यवस्थापन	१४
न्यायिक समितिमा कर्मचारीको व्यवस्था	१५
न्यायिक समितिका लागि बजेटको व्यवस्था	१७
मेलमिलापकर्ताको छनोट तथा तालिम	१८
न्यायिक समितिमा प्राप्त भएका उजुरी	१९
न्यायिक समितिले छलफल, संवाद, मध्यस्थता तथा मेलमिलापमार्फत् समाधान गरेका विवाद	२१
रुकुम (पश्चिम) जिल्लाका न्यायिक समितिमा परेका उजुरी र फर्स्टोट संख्या	२२
न्यायिक समितिले अदालतमा सिफारिस गरेका विवाद	२३
न्यायिक समितिको निर्णय उपर पुनरावेदन	२३
न्यायिक समितिमा प्राप्त विवादको सुनुवाइमा लागेको समय	२४

न्यायिक समितिको निर्णय, कार्यान्वयन र सेवाग्राहीको सन्तुष्टि	२४
न्यायिक समितिका संयोजकहरूको अनुभव	२६
'सके न्याय दिन्छौं, नसके बाटो देखाइदिन्छौं'	२६
'न्याय निष्पत्तिमा प्रमाण र व्यवहार हेँ'	२८
न्यायिक समितिको कार्य सम्पादनमा समस्या तथा सुभाव	२९
न्यायिक समितिले भोगिरहेका समस्या	२९
जवाफदेहिता, सेवाग्राही सन्तुष्टि सर्वेक्षण तथा सुभाव संकलन	३१
न्याय सम्पादन तथा मेलमिलाप प्रक्रिया र त्यसको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित समस्या	३१
न्यायिक समितिलाई थप व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन प्राप्त सुभाव	३३
निष्कर्ष	३५
सन्दर्भ सामग्री	३७

रुक्म (पश्चिम) जिल्लाको न्यायिक समितिहरूका कार्य सम्पादन तथा नागरिक सन्तुष्टि

सर्वेक्षण प्रतिवेदन

पृष्ठभूमि

जनसहभागितामा आधारित संविधानसभामार्फत् संविधान निर्माण हुने गरेको उदाहरण विश्वका लागि नयाँ होइन । अहिलेसम्म संविधान निर्माणका उत्कृष्ट अभ्यासमध्ये संविधानसभाबाट बनेका संविधान नै सबभन्दा बढी विश्वसनीय मान्ने विश्वभरको प्रचलन छ ।

नेपालमा वि.सं. १९७० मा तत्कालीन प्रधानमन्त्री जंगबहादुर राणाले जारी गरेको मुलुकी ऐनबाहेक थुप्रै पटक संविधान जारी भइसकेका छन् । तर ती सबै संविधान छोटो अवधिमै काम नलाग्ने हुँदा पटक पटक संविधान निर्माण हुने गरेको छ । जसले गर्दा एकातिर समयको बर्बादी त भएको छ नै अर्कोतर्फ राज्यले ठूलो आर्थिक लगानी पनि गर्दै आइरहेको छ । सोही समस्याबाट पार पाउन नेपालको इतिहासमा पहिलो पटक जनसहभागितामा आधारित संविधानसभामार्फत् संविधानको निर्माण भएको छ । नयाँ संविधानले संघीयता अवलम्बन गरेसँगै तीन तहका सरकारको अभ्यास भइरहेको छ । विगतमा केन्द्रमा रहेको अधिक अधिकारलाई विकेन्द्रीकृत गर्ने गतिलो उपायको रूपमा राज्य पुनर्सरचनापश्चात् संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा अधिकार प्रत्यायोजन गरिएको छ । तीन तहका सरकारको व्यवस्थासँगै स्थानीय तहमा न्यायिक समितिको अभ्याससमेत भइरहेको छ । न्याय प्रशासनलाई छिटो छरितो, सर्वसुलभ, मितव्ययी, निष्पक्ष, प्रभावकारी र जनउत्तरदायी बनाउने तथा सामान्य प्रकृतिका विवाद समाधानका लागि मेलमिलाप, मध्यस्थताजस्ता वैकल्पिक उपाय अवलम्बन गर्ने न्याय र दण्ड व्यवस्था सम्बन्धी राज्यको नीति रहेको छ । स्थानीय तहमा न्यायपालिकाको रूपमा न्यायिक कार्य सम्पादनदेखि

विवाद निस्पत्ति गर्ने तथा मेलमिलापद्वारा समाधान हुन नसकेका विवादलाई न्यायपालिकामा सिफारिस गर्ने काम पनि न्यायिक समितिको रहँदै आएको छ । जसको संयोजन स्थानीय तहका उपप्रमुखले गर्ने कानुनी प्रावधान छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले तोकेका केही विवादको उजुरी हेर्ने र मेलमिलापबाट त्यस्ता विवाद समाधान गर्ने अधिकार स्थानीय न्यायिक समितिलाई प्रदान गरेको छ ।

नेपालमा सर्वोच्च, उच्च र जिल्ला गरी तीन तहका अदालत रहने व्यवस्था संविधानमा उल्लेख छ । स्थानीयस्तरमा न्यायिक निकाय वा विवाद समाधानका लागि वैकल्पिक उपाय अवलम्बन गर्न अन्य निकाय गठन गर्न सकिने व्यवस्था संविधानमा गरिएको छ । सोही अनुसार विवाद निस्पत्ति गर्ने प्रत्येक स्थानीय तहमा एक न्यायिक समिति रहने व्यवस्था छ । कानुन बमोजिम अधिकार क्षेत्रभित्रका विवाद निस्पत्ति गर्ने प्रत्येक गाउँपालिकामा उपाध्यक्ष र प्रत्येक नगरपालिकामा उपप्रमुखको संयोजकत्वमा तीन सदस्यीय न्यायिक समिति रहने र न्यायिक समितिमा गाउँ र नगर सभाले आफूमध्येबाट निर्वाचित थप दुई जना सदस्य रहने व्यवस्था छ ।

संघीयताले राज्यशक्तिको बाँडफाँट संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहमा हुने व्यवस्था गरेको छ । विधायिकी, कार्यकारिणी अधिकारका अतिरिक्त कानुन बमोजिम स्थानीय स्तरका विवाद निस्पत्ति स्थानीय स्तरमा नै गर्दा न्यायमा आमसर्वसाधारणको पहुँच बढाउन सकिन्छ । विवाद निस्पत्तिलाई सरल र सहज प्रक्रियाबाट समाधान गर्दा न्यायिक निर्णयमा 'जितजित' को अवस्था सुनिश्चितता गर्दै न्यायप्रतिको सन्तुष्टि अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ । स्थानीय तहमा न्यायिक समितिको अभ्यासले प्रक्रियागत न्यायिक भन्नहटलाई कम गर्न र मेलमिलापमूलक पद्धति र प्रक्रिया स्थानीय स्तरमा नै संस्थागत गर्न सकिन्छ भन्ने मूल अभिप्रायका साथ न्यायिक समितिको अभ्यासलाई संरक्षण र प्रवर्द्धन गरिएको छ । न्यायिक समितिको छोटो समयको अभ्यासले पनि स्थानीय स्तरमा रहेका सामान्य प्रकृतिका प्रशस्त विवादको समाधान छलफल र मेलमिलापको माध्यमबाट गरिएको पाइन्छ ।

स्थानीय तहमा न्यायिक अधिकारले सामाजिक स्थिरमा सामाजिक सद्भाव,

मेलमिलाप, शान्ति र अमनचयनमा अभिवृद्धि गर्न सहयोग पुग्दछ । समाजमा हुने विभिन्न विवाद बढ्दै जाँदा विभिन्न खालका जटिलता थपिन्छन् । र, जसले गर्दा सामाजिक सद्भावमा समेत खलल पुग्ने गर्छ । आर्थिक रूपमा विवाद लिएर अदालत धाउँदा हुने आर्थिक व्ययभार, अनुत्पादक खर्च, दुःख, हैरानी कम गर्न र स्थानीय स्तरबाट विवाद निस्पृण भएमा न्याय प्रक्रिया सुलभ र सहज हुन्छ । सामाजिक तथा सांस्कृतिक रूपमा स्थानीय स्तरमा प्रचलनमा रहेका जातिगत, सामाजिक र सांस्कृतिक प्रथाहरू जस्तै: बडघर (थारू), मुखिया (थकाली), गुठी (नेवार) आदि सामुदायिक प्रचलनमा रहेका व्यवहारिक अनुभव र अभ्यासलाई मर्यादा गर्दै समाजमा रहेका असल अभ्यासबाट सिक्दै न्यायका विश्वव्यापी मान्यता अनुकूल अभ्यास गर्न मौका मिल्दछ ।

व्यवहारिक रूपमा स्थानीय स्तरमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिको प्रयास र रोहवरमा हुने मध्यस्थता र मेलमिलापको माध्यमबाट आपसी समझदारीमा विवाद निस्पृण हुँदा सामाजिक एवम् पारिवारिक सम्बन्ध सुदृढ हुने र न्यायिक निर्णय कार्यान्वयन पनि प्रभावकारी हुन सक्दछ । कतिपय अदालतका निर्णयहरू कार्यान्वयन नभएको अवस्थामा यस प्रकारको अभ्यासले समझदारीमा विवादको निस्पृण हुने र अदालतसम्म पुग्दा लाग्ने समय, खर्च र विवाद बढ्दै जाँदा परिवार र समाजमा पर्न सक्ने नकारात्मक प्रभावको न्यूनीकरणमा पनि यस प्रकारका अभ्यासहरूको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ मा न्यायिक समितिको अधिकारको व्यवस्था गरिएको छ । जसमा मुख्यगरी दुई प्रमुख अधिकारअन्तर्गत विवादको निस्पृण गर्ने र मेलमिलापमार्फत् विवादको समाधान गर्ने अधिकार रहेको छ ।

सोही ऐनमा विवाद निस्पृणका लागि निम्न व्यवस्था गरिएको छ :

विवादको निस्पृण गर्ने अधिकार	मेलमिलापमार्फत् विवादको निस्पृण गर्ने
(क) आलीधुर, बाँध पैनी, कुलो वा पानीघाटको बाँडफाँट र उपयोग,	(क) सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिकबाहेक एकाको हकको जग्गा अर्कोले च्यापी, मिची वा घुसाई खाएको,
(ख) अर्काको बाली नोकसान गरेको,	
(ग) चरन घाँस दाउरा,	

(घ)	ज्याला मजुरी नदिएको,	(ख)	सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिकबाहेक आफ्नो हक नपुग्ने अस्को जग्गामा घर वा कुनै संरचना बनाएको,	
(ङ)	घरपालुवा पशुपंक्षी हराएको वा पाएको,	(ग)	पतिपत्नीबीचको सम्बन्ध विच्छेद,	
(च)	ज्येष्ठ नागरिकको पालनपोषण तथा हेरचाह नगरेको,	(घ)	अंगभंगबाहेकको बढीमा एक वर्ष कैद हुन सक्ने कुटपिट,	
(छ)	नाबालक छोराछोरी वा पतिपत्नीलाई इज्जत आमदअनुसार खानलाउन वा शिक्षादिक्षा नदिएको,	(ङ)	गाली बेइज्जति,	
(ज)	वार्षिक २५ लाख स्पैयॉसम्मको बिगो भएको घर बहाल र घर बहाल सुविधा,	(च)	लुटपिट,	
(झ)	अन्य व्यक्तिको घर, जग्गा वा सम्पत्तिलाई असर पर्ने गरी रुख विस्त्रा लगाएको,	(छ)	पशुपंक्षी छाडा छोडेको वा पशुपंक्षी राख्दा वा पाल्दा लापरवाही गरी अस्कलाई असर पारेको ।	
(ज)	आफ्नो घर वा बलेसी वा अर्काको घर जग्गा वा सार्वजनिक बाटोमा पानी भारेको,	(ज)	अस्को आवासमा अनधिकृत प्रवेश गरेको,	
(ट)	संधियारको जग्गातर्फ भयाल राखी घर बनाउनु पर्दा कानुन बमोजिम छोड्नु पर्ने परिमाणको जग्गा नछोडी बनाएको ।	(झ)	अर्काको हकभोगमा रहेको जग्गा आवाद वा भोग चलन गरेको,	
		(ट)	धनी प्रदुषण गरी फोहोरमैला फ्याँकी छिमेकीलाई असर पारेको,	
			(ट)	प्रचलित कानुन बमोजिम मेलमिलाप हुनसक्ने व्यक्तिवादी भई दायर हुने अन्य देवानी र एक वर्षसम्म कैद हुन सक्ने फौजदारी विवाद ।

(ठ) कसैको हकवा स्वामित्वमा भएपनि परापूर्व कालदेखि सार्वजनिक स्पमा प्रयोग हुँदै आएको बाटो, वस्तुभाउ निकाले निकास, वस्तुभाउ चराउने चौर, कुलो, नहर, पोखरी, पाटी, पौवा, अन्त्येष्टि स्थल, धार्मिक स्थल वा अन्य कुनै सार्वजनिक स्थलको उपभोग गर्न नदिएको वा बाधा पुन्याएको,	
(ड) संघीय वा प्रदेश कानुनले स्थानीयबाट निस्प्यण हुने भनी तोकेका अन्य विवाद ।	

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनमा भएको व्यवस्थाअनुसार न्यायिक समितिको अधिकार क्षेत्रको प्रयोग समितिका संयोजक तथा सदस्यहरूले सामूहिक स्पमा गर्दछन् । र, बहुमतको राय समितिको निर्णय मानिन्छ । समितिको संयोजक र एकजना सदस्य उपस्थिति भएमा विवादको कारबाही र किनारा गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ । संयोजकबाहेक अरु दुई जना सदस्यको उपस्थिति भएमा विवादको किनारा गर्न वा अरु कारबाही गर्न सकिन्छ । संयोजक पद रिक्त भएमा बाँकी दुई जनाको सर्वसम्मतिमा विवादको कारबाही किनारा गर्न सकिने कानुनी व्यवस्था रहेको छ । कुनै विवादको सम्बन्धमा समितिको संयोजक वा कुनै सदस्यको स्वार्थ गाँसिएको वा संयोजक वा सदस्यको नाताभित्रका व्यक्ति विवादको पक्ष भएमा निजबाट सोको कारबाही र किनारा हुन नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ । संयोजक वा कुनै सदस्यले हेर्न नमिल्ने भएमा बाँकी अस्त्रे विवादको कारबाही र किनारा गर्नसक्ने व्यवस्था छ । तीनै जनाले सो विवाद हेर्न नमिल्ने भएमा सम्बन्धित सभाले तीनजना सदस्यलाई विवादको किनारा लगाउन तोक्न सक्दछ । यसरी तोकिएकोमा तीन जनामध्ये जेठो सदस्यले संयोजक भई कार्य गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । स्थानीय तहहरूले आफ्नो

न्यायिक समितिको कार्य सञ्चालनका लागि संविधान र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले दिएको अधिकार प्रयोग गर्दै छुटै कार्यविधि बनाएर काम गर्नु पर्दछ ।

यसै सन्दर्भमा रुकुम (पश्चिम) जिल्लाको सबै स्थानीय तहहरूको गठनपश्चात् स्थानीय तह अन्तर्गत गठन भई कार्य सम्पादन गरिरहेका न्यायिक समितिहरूको कार्य सम्पादन, अनुभव र सिकाइहरूलाई अभिलेखीकरण गर्ने अभिप्रायका साथ यो अध्ययन गरिएको छ । यो अध्ययनमा कार्य सम्पादनमा भएका प्रगति, अभ्यास, समस्या र अवसरका साथै सेवाग्राहीको सन्तुष्टि समेतलाई अभिलेखीकरण र विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्ययनको उद्देश्य

- (क) न्यायिक समितिको कार्य सम्पादनमा भएका प्रगति, असल अभ्यास, समस्या र अवसरहरूको अभिलेखीकरण गर्ने,
- (ख) न्यायिक समितिको कार्य सम्पादनमा सेवाग्राहीको सन्तुष्टि विश्लेषण गर्ने,
- (ग) न्यायिक समितिको कामलाई थप प्रभावकारी बनाउन सुभाव संकलन गर्ने,

अध्ययन विधि

यो अध्ययनका लागि सूचना संकलन गर्न रुकुम (पश्चिम) जिल्लाको सबै स्थानीय तहमा सर्वेक्षण गरिएको छ । सर्वेक्षणमा सबै पालिकाका न्यायिक समितिका संयोजक र सदस्य तथा कर्मचारीहरूमध्ये ६ महिला, पाँच पुरुष र एक अन्य गरी १२ जना सूचनादाता सहभागी भएका थिए । जसमा चार दलित, दुई जनजाति र ६ जना क्षेत्री रहेका थिए । सूचनादातामध्ये दुई जना शारीरिक रूपमा अपांगता भएका व्यक्ति समेत सहभागी थिए । चार जना ४० वर्षभन्दा कम उमेरका र आठ जना ४१ वर्षभन्दा माथि उमेर समूहका सूचनादातालाई लिइएको थियो । उत्तरदातामध्ये कक्षा आठसम्मको अध्ययन गरेका तीन, कक्षा दशसम्मको अध्ययन गरेका एक, कक्षा १२ सम्मको अध्ययन गरेका सात र कक्षा १२ भन्दामाथिको अध्ययन गरेका एक जना रहेका थिए ।

त्यसैगरी न्यायिक समितिको कार्य सम्पादनका सम्बन्धमा सेवाग्राहीको सन्तुष्टि सर्वेक्षण गरिएको छ । यसमा २२ सेवाग्राही सहभागी भएका थिए । जसमा १२ महिला १० पुरुषको सहभागिता थियो । तीमध्ये दुई जनजाति, दुई ब्राह्मण, तीन दलित, १५ क्षेत्री समुदायका व्यक्तिको सहभागिता थियो ।

यसको अलवा अध्ययनको ऋममा विभिन्न सन्दर्भ सामग्रीको समेत उपयोग गरिएको छ । नेपालको संविधान २०७२, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ मा न्यायिक समितिसँग सम्बन्धित प्रावधानलगायतको अध्ययन गरिएको छ । अध्ययनका ऋममा रुकुम (पश्चिम) जिल्लाको ६ स्थानीय तहहरू मुसिकोट नगरपालिका, चौरजहारी नगरपालिका, आठबिसकोट नगरपालिका तथा सानीभेरी गाउँपालिका, त्रिवेणी गाउँपालिका र बाँफिकोट गाउँपालिका समेटिएका छन् ।

अध्ययनको सीमितता

यो अध्ययन प्रतिवेदन रुकुम (पश्चिम) जिल्लाको न्यायिक समितिका प्रतिनिधि तथा ती न्यायिक समितिबाट सेवा प्राप्त गरेका सेवाग्राहीसँग गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा तयार गरिएको हो । यसले देशभरीका सिंगो न्यायिक समितिको कार्य सम्पादनका सबै क्षेत्रको प्रतिनिधित्व नगर्न पनि सक्दछ । यो अध्ययनको निष्कर्ष तथा सुभावबाट न्यायिक समितिको काम, कर्तव्य र अधिकारलाई अभ प्रभावकारी बनाउन तथा सेवाग्राहीको सन्तुष्टि अभिवृद्धि गर्नका लागि योगदान पुग्न सक्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

स्थानीय तहका न्यायिक समितिको कार्य सम्पादन विश्लेषण

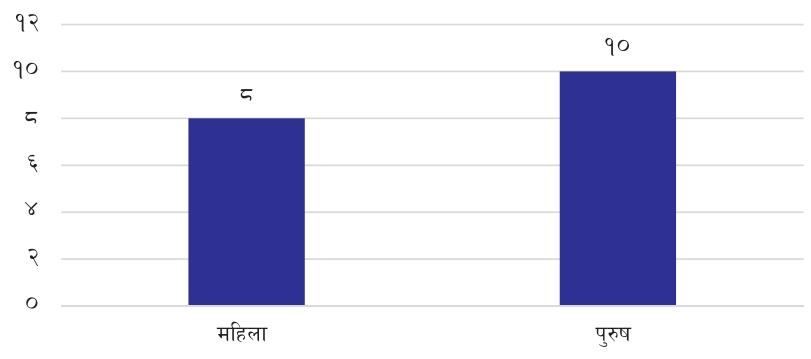
न्यायिक समितिको गठन

रुकुम (पश्चिम) जिल्लाको सबै स्थानीय तहमा न्यायिक समितिको गठन वि.सं. २०७४ मा भएको छ । स्थानीय तहहरूको निर्वाचन सम्पन्न हुनासाथ न्यायिक समितिको गठन गरी आफ्नो कार्य जिम्मेवारी सुरु गरिएको थियो । आठबिसकोट नगरपालिकामा २०७४ असार, त्रिवेणी गाउँपालिकामा २०७४ श्रावण, मुसिकोट नगरपालिकामा २०७४ असार, बाँफिकोट गाउँपालिकामा २०७४ असार, चौरजहारी नगरपालिकामा २०७४ भदौ र सानीभेरी गाउँपालिकामा २०७४ असोजमा न्यायिक समितिको गठन भएको हो । यस जिल्लाका सबै स्थानीय तहका न्यायिक समितिको गठनले पूर्णता पाइसकेका छन् ।

न्यायिक समितिहरूमा मुसिकोट नगरपालिकामा तीन जना (दुई महिला, एक पुरुष), त्रिवेणी गाउँपालिकामा तीन जना (एक महिला, दुई पुरुष), सानीभेरी गाउँपालिकामा तीन जना (दुई महिला, एक पुरुष), आठबिसकोट नगरपालिकामा तीन जना (एक महिला, दुई पुरुष), बाँफिकोट गाउँपालिकामा तीन जना (एक महिला, दुई पुरुष) र चौरजहारी नगरपालिकामा तीन जना (एक महिला, दुई पुरुष) रहेका छन् ।

सिंगो रुकुम (पश्चिम) जिल्लाको न्यायिक समितिमा तुलनात्मक रूपमा महिला भन्दा पुरुष सहभागिता बढी रहेको छ । रुकुम (पश्चिम) जिल्लाको न्यायिक समितिहरूमा जम्मा १८ जनामध्ये आठ महिला र १० पुरुषको सहभागिता रहेको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन अनुसार स्थानीय तहको प्रमुख र उपप्रमुखमध्ये एक जना महिला हुनुपर्छ । सोही ऐनले गरेको व्यवस्थाका आधारमा गत स्थानीय तहको निर्वाचनमा रुकुम (पश्चिम) का सबै स्थानीय तहमा उपप्रमुख वा उपाध्यक्ष महिला निर्वाचित भएकोले यस जिल्लाका सबै स्थानीय तहमा न्यायिक समितिको संयोजक महिला नै रहेका छन् ।

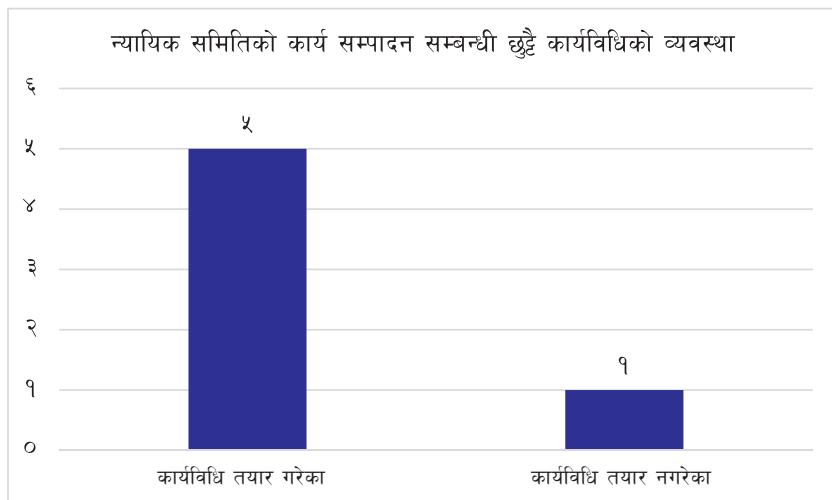
न्यायिक समितिमा महिला र पुरुषको संख्या

न्यायिक समितिको कार्य सम्पादन सम्बन्धी छुट्टै कार्यविधिको व्यवस्था

अध्ययनको ऋममा समेटिएका रूक्षम (पश्चिम) जिल्लाको ६ स्थानीय तहमध्ये पाँच स्थानीय तहमा छुट्टै कार्यविधि निर्माण गरी न्यायिक समितिको कार्य सम्पादन गरिएको छ । मुसिकोट नगरपालिकामा न्यायिक समिति कार्यविधि २०७४ र मेलमिलाप सम्बन्धी कार्यविधि २०७५ को निर्माण गरिएको छ । त्रिवेणी गाउँपालिकामा न्यायिक समिति कार्यविधि २०७४ तयार गरी यसको पहिलो संशोधन २०७७ मा भइसकेको छ । सानीभेरी गाउँपालिकामा न्यायिक समितिको कार्य सम्पादन सम्बन्धी कार्यविधि २०७४ तयार गरिएको छ । यो कार्यविधिको पहिलो संशोधन २०७७ मा भएको छ । यसका साथै सानीभेरी गाउँपालिकामा मेलमिलाप समिति गठन सम्बन्धी कार्यविधि २०७५ पनि निर्माण गरिएको छ । चौरजहारी नगरपालिकामा न्यायिक समितिको उजुरीको कारबाही र किनारा गर्दा अपनाउनुपर्ने कार्यविधिका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन २०७५ कार्यान्वयनमा छ । बाँफिकोट गाउँपालिकामा न्यायिक समितिको उजुरीको कारबाही र किनारा गर्दा अपनाउनु पर्ने कार्यविधि सम्बन्धी व्यवस्था गर्न बनेको ऐन २०७५ कार्यान्वयनमा छ । आठबिसकोट नगरपालिकामा भने स्थानीय तहको निर्वाचन सम्पन्न र्भई स्थानीय तहमा न्यायिक समितिको अभ्यास भएको लामो समय भइसकदा पनि छुट्टै कार्यविधि वा कानुनी व्यवस्था गरिएको छैन ।

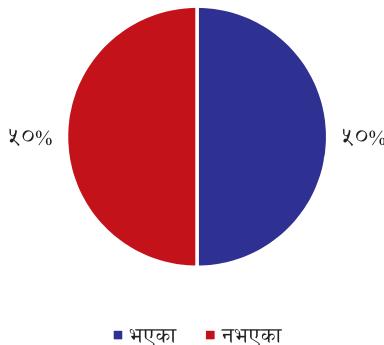
स्थानीय तहहरूले न्यायिक समितिको कार्य सम्पादनलाई प्रभावकारी बनाउन आवश्यक कानुनको व्यवस्था गरेको पाइन्छ । त्यस्ता कानुनी व्यवस्थाहरूको आवश्यकता अनुसार संशोधनको पनि प्रयास गरिएको छ । यद्यपि केही स्थानीय तहमा न्यायिक समितिले आफ्नो काम गरिरहेको अवस्थामा सम्बन्धित स्थानीय तहले अभै छुट्टै ऐन, कार्यविधि वा आवश्यक कानुनी व्यवस्था नगरेको अवस्था पनि छ ।

न्यायिक समितिको वार्षिक कार्ययोजना

न्यायिक समितिको कामलाई व्यवस्थित बनाउनका लागि वार्षिक कार्ययोजनाले सहयोग पुग्दछ । केही स्थानीय तहमा यस प्रकारको वार्षिक कार्ययोजना बनाई काम गरिएको छ । रुकुम (पश्चिम) का मुसिकोट नगरपालिका, त्रिवेणी गाउँपालिका, सानीभेरी गाउँपालिकामा न्यायिक समितिको वार्षिक कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गरिएको छ । आठविसेकोट नगरपालिका, चौरजहारी नगरपालिका र बाँफिकोट गाउँपालिकामा भने न्यायिक समितिको छुट्टै वार्षिक कार्ययोजना तयार गरी कार्यान्वयन गरिएको छैन । यी स्थानीय तहमा न्यायिक समितिको छुट्टै कार्ययोजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा छलफल गरिएको छैन ।

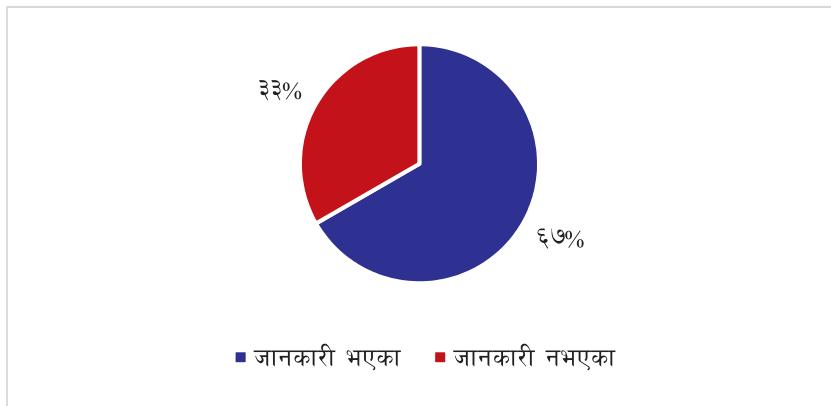
न्यायिक समितिको वार्षिक कार्ययोजना भएका र नभएका स्थानीय
तहको प्रतिशत

न्यायिक समितिका पदाधिकारीलाई कानुनबारे जानकारीको अवस्था

अध्ययन क्रममा समेटिएका रुकुम (पश्चिम) जिल्लाका न्यायिक समितिका पदाधिकारी तथा सदस्यहरूसँग न्यायिक समितिबारे सम्बन्धित कानुनी व्यवस्था र स्थानीय तहले निर्माण गरेका कानुनको जानकारी सम्बन्धमा सोधिएका प्रश्नमा १२ मध्ये आठ जनाले जानकारी भएको बताए । तर चार जनाले त्यसबारे जानकारी नभएको बताए । न्यायिक समितिका पदाधिकारी तथा कर्मचारीमा न्यायिक समितिसँग सम्बन्धित कानुनी व्यवस्था तथा सम्बन्धित स्थानीय तहले तयार गरेका स्थानीय कानुन तथा कार्यविधिका सम्बन्धमा सबै सदस्यमा जानकारी र समान बुझाइको विकास गर्नुपर्ने देखियो । सम्बन्धित कानुनका सम्बन्धमा भएको जानकारीको बारे सोधिएको प्रश्नमा सबै सहभागीले जानकारी त भएको तर त्यो पूर्ण वा आवश्यकता अनुसार नभएकोले थप क्षमता विकास तथा सिकाइका अवसरको आवश्यकता रहेको बताए । न्यायिक समितिका संयोजक, सदस्यहरू र कर्मचारीमा न्यायिक समितिको कार्य सम्पादन र कार्यविधि सम्बन्धमा फरक फरक बुझाइ रहेको अध्ययनका क्रममा पाइयो ।

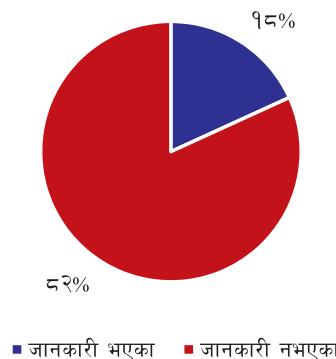
न्यायिक समितिका पदाधिकारी तथा सदस्यहरूको न्यायिक समिति सम्बन्धी कानून तथा कार्यविधि सम्बन्धी जानकारीको अवस्था

सेवाग्राहीलाई न्यायिक समिति सम्बन्धी जानकारी भए/नभएको अवस्था

सर्वसाधारणमा न्यायिक समितिका काम, कर्तव्य र अधिकार तथा क्षेत्राधिकार तथा न्याय सम्पादन प्रक्रियाको स्पष्टताबारे थाहा पाउन रुकुम (पश्चिम) जिल्लाको सबै पालिकाका न्यायिक समितिबाट सेवा प्राप्त गरेका प्रत्येक पालिकाका दुई जना जितेका र दुई जना हारेका व्यक्तिमध्ये उपलब्धताका आधारमा २४ जना सेवाग्राहीलाई छनोट गरिएको थिए । सर्वेक्षणमा सहभागी २४ सेवाग्राहीमध्ये १८ जनाले न्यायिक समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार तथा क्षेत्राधिकार र न्याय सम्पादन प्रक्रियामा स्पष्टता नभएको बताए ।

न्यायिक समिति सम्बन्धी कानुन तथा कार्यविधि सम्बन्धी सेवाग्राहीलाई
जानकारी भए/नभएको अवस्था

न्यायिक समितिको क्षमता विकास

क्षमता विकासका अवसरहरूमा सहभागी भए/नभएको बारेमा सोधिएको प्रश्नमा रुकुम (पश्चिम) का सबै न्यायिक समितिको संयोजक, सदस्यहरू र कर्मचारीमध्ये अधिकांशले क्षमता विकासका अवसर प्राप्त गरेको पाइयो । यद्यपि त्यस्ता क्षमता विकासका थप अवसर आवश्यक परेको न्यायिक समितिहरूको बुझाइ छ । सर्वेक्षणमा सहभागी न्यायिक समितिका १२ जनप्रतिनिधिमध्ये एक जनाले मात्र यस्तो प्रकारको कुनै पनि तालिम वा क्षमता विकासको अवसर प्राप्त नगरेको पाइएको छ ।

रुकुम (पश्चिम) जिल्लाको सबै पालिकाका न्यायिक समितिका पदाधिकारीले ग्रामीण युवा सरोकार केन्द्रको आयोजनामा दुई दिने न्यायिक समितिको क्षमता विकास तालिम र जिल्ला समन्वय समिति तथा कर्णाली प्रदेश सरकारको आयोजनामा दुई दिने कानुन सम्बन्धी अभिमुखीकरण तालिममा सहभागी भएको बताएका छन् । त्रिवेणी गाउँपालिकाको न्यायिक समितिलाई ओरेक नेपालले दुई दिने न्याय सम्पादन तालिम दिएको पाइयो ।

चौरजहारी नगरपालिकाको न्यायिक समितिले नगरपालिका महासंघले आयोजना गरेको एक हप्ते न्यायिक निरूपण सम्बन्धी तालिम र त्यसै महासंघले नै

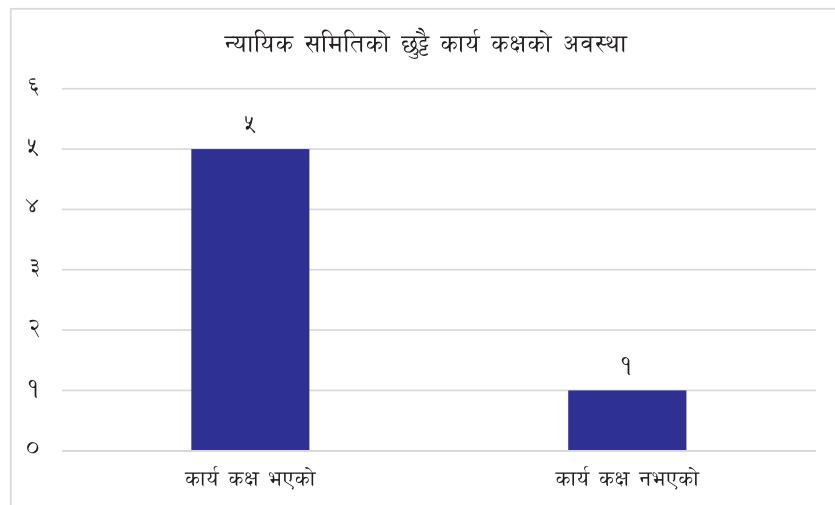
आयोजना गरेको तीन दिने कार्य सम्पादन सम्बन्धी तालिम प्राप्त गरेका छन् । क्षमता विकास कार्यक्रममा सरकारी र गैरसरकारी क्षेत्रको सहकार्य हुने गरेको छ । न्यायिक समितिका संयोजक, सदस्य र कर्मचारीहरूका लागि क्षमता विकासका कार्यक्रम आयोजना गरिएको भए पनि तीमध्ये धेरैजसो अभिमुखीकरण कार्यक्रम तथा तालिम बढीमा दुई दिने हुने गरेका छन् । यस्ता क्षमता विकासका अवसरले न्यायिक समितिको कामलाई प्रभावकारी बनाउन लामो तालिम अवधि र विस्तृत विषयवस्तु तथा कानुनी प्रयोगात्मक अभ्याससमेत समेटी सञ्चालन हुनुपर्ने आवश्यकता समितिका पदाधिकारी र सम्बन्धी कर्मचारीले औल्याएका छन् ।

न्यायिक समितिको छुट्टै कार्यकक्ष र कार्यालय व्यवस्थापन

कुनै पनि कार्यालयको कामलाई चुस्तदुरुस्त र व्यवस्थित गर्न कार्यकक्ष आवश्यक रहन्छ । न्यायिक समितिको छुट्टै कार्य कक्ष र कार्यालय व्यवस्थापनका बारेमा सर्वेक्षणकर्ताले स्थलगत अवलोकन गर्दा रक्खुम (पश्चिम) जिल्लाको पाँच स्थानीय तह मुसिकोट नगरपालिका, त्रिवेणी गाउँपालिका, सानीभेरी गाउँपालिका, आठबिसकोट नगरपालिका र बाँफिकोट गाउँपालिकामा न्यायिक समितिका लागि छुट्टै कार्यकक्ष रहेको देखियो । तर चौरजहारी नगरपालिकामा भने न्यायिक समितिको लागि छुट्टै कार्यकक्ष बनाएको देखिएन ।

मुसिकोट नगरपालिका, सानीभेरी गाउँपालिका, आठबिसकोट नगरपालिका, बाँफिकोट गाउँपालिकाको न्यायिक समितिको कार्यालय व्यवस्थापनका लागि कुर्सी, टेबल, कम्प्युटर, प्रिन्टरलगायत आवश्यक सामग्रीहरूको व्यवस्था गरिएको छ । यद्यपि न्यायिक समितिको कार्यबोध र आवश्यकता अनुसार पर्याप्त नभएको न्यायिक समितिका पदाधिकारीको अनुभव छ । त्रिवेणी गाउँपालिकामा न्यायिक समितिको कार्यालय व्यवस्थापनका लागि आवश्यक सामग्रीहरू न्यायिक समितिको वर्तमान अवस्थाको आवश्यकता र कार्यबोध अनुसार पर्याप्त छ । चौरजहारी नगरपालिकाको न्यायिक समितिका लागि छुट्टै कार्यकक्ष नभए पनि न्यायिक समितिका लागि आवश्यक पर्ने कुर्सी, टेबल, कम्प्युटर, प्रिन्टरजस्ता सामग्रीहरू उपलब्ध छन् । सोही नगरपालिकाको अन्य शाखासँग समन्वयमा कार्यालय व्यवस्थापन गरिएको छ । यस नगरपालिकामा न्यायिक समितिका

लागि छुटै कार्यकक्ष र पर्याप्त कार्यालय व्यवस्थापन सम्बन्धी सामग्रीहरू आवश्यक रहेको न्यायिक समितिका पदाधिकारीहरूको भनाइ छ ।

न्यायिक समितिमा कर्मचारीको व्यवस्था

मुसिकोट नगरपालिकाले न्यायिक समितिका लागि एक जना कानुन अधिकृत (पुरूष) र अभिलेख व्यवस्थापनका लागि नायव सुब्बा सरहको कर्मचारीको व्यवस्था गरेको छ । त्रिवेणी गाउँपालिकामा न्यायिक समितिका लागि एक जना कानुन अधिकृत, दुई जना कर्मचारी (पुरूष) व्यवस्था गरिएको छ । जसमा एक जना उजुरी प्रशासक र एक जना अभिलेख प्रशासक रहेका छन् । न्यायिक समितिलाई एक जना म्याद तामेलदारको आवश्यकता रहेको न्यायिक समितिको सिफारिस छ ।

सानीभेरी गाउँपालिकाको न्यायिक समितिमा एक जना मुद्दा दर्ता अधिकृत (महिला) रहने व्यवस्था छ । कानुन अधिकृत एक, तामेलदार एक र कार्यालय सहयोगी एक गरी तीन जना थप कर्मचारी आवश्यक रहेको न्यायिक समितिको सिफारिस रहेको छ । आठबिसकोट नगरपालिकाको न्यायिक समितिमा एक जना मात्र खरिदार तहको कर्मचारी (पुरूष) रहेका छन् । यो नगरपालिकामा मुख्यगरी योजना शाखामा रहेका कर्मचारीले न्यायिक समितिको कामलाई मदत

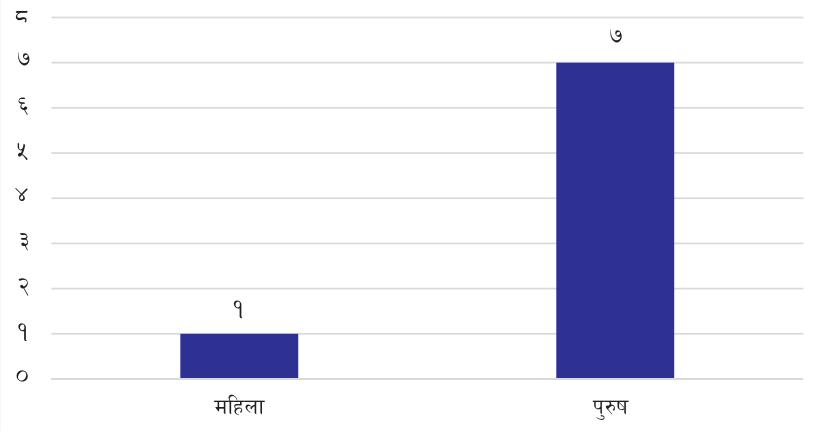
गरिरहेको अवस्था छ । न्यायिक समितिको कामलाई थप व्यवस्थित गर्नका लागि एक जना कानुन अधिकृत आवश्यक रहेको न्यायिक समितिको सिफारिस रहेको छ ।

बॉफिकोट गाउँपालिकाको न्यायिक समितिमा दुई जना (पुरुष) कर्मचारी रहेकोमा एक जना कानुनी सल्लाहकार र एक जना कार्यालय सहयोगी छन् । चौरजहारी नगरपालिकाको न्यायिक समितिमा एक जना पुरुष कर्मचारी रहेका छन् । न्यायिक समितिको कामलाई थप व्यवस्थित बनाउनका लागि एक जना उजुरी प्रशासक र एक जना तामेलदार आवश्यक रहेको न्यायिक समितिको सिफारिस रहेको छ ।

न्यायिक समितिमा सम्बन्धित स्थानीय तहको आवश्यकता अनुसार कर्मचारीको तह र कार्य जिम्मेवारीको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । हाल रक्खुम (पश्चिम) जिल्लाको स्थानीय तहका न्यायिक समितिमा आठ जना (एक महिला र सात पुरुष) कर्मचारीको व्यवस्था गरिएको छ । तुलनात्मक स्यमा यस जिल्लाका न्यायिक समितिमा पुरुष कर्मचारीको संख्या धेरै रहेको छ ।

न्यायिक समितिको वर्तमान अवस्थाको चापलाई मध्यनजर गर्दा हालको कर्मचारी व्यवस्थापनबाट न्यायिक समितिको कार्य सम्पादन नरोकिएपनि कम्प्युटर र कानुनी विषयको राम्रो ज्ञान र सीप भएको तामेलदार, कानुन अधिकृत र उजुरी तथा अभिलेख अधिकृत तथा न्यायिक समितिको कार्यालय व्यवस्थापनका लागि कार्यालय सहयोगीको आवश्यकता रहेको न्यायिक समितिका पदाधिकारीहरूको अनुभव रहेको छ ।

न्यायिक समितिमा कर्मचारीको संख्या

न्यायिक समितिका लागि बजेटको व्यवस्था

मुसिकोट नगरपालिकाले न्यायिक समितिका लागि आर्थिक वर्ष २०७५/०७६ मा पाँच लाख, आ.व. २०७६/०७७ मा १० लाख र आ.व. २०७७/०७८ मा पाँच लाख बजेट विनियोजन गरेको थियो । सानीभेरी गाउँपालिकाले आ.व. २०७६/०७७ मा पाँच लाख र आ.व. २०७७/०७८ मा पनि त्यति नै बजेट विनियोजन गरेको थियो । त्यस्तै आ.व. २०७६/०७७ पाँच लाख रुपैयाँ बजेट विनियोजन गरेको आठबिसकोट नगरपालिकाले आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा भने एक सुको पनि बजेट विनियोजन गरेन ।

बाँफिकोट गाउँपालिकाले आ.व. २०७५/७६ मा दुई लाख, आ.व. २०७६/७७ मा एक लाख ५० हजार र आ.व. २०७७/७८ मा तीन लाख रुपैयाँ बजेट विनियोजन गरेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७५/७६ देखि न्यायिक समितिलाई बजेट विनियोजन गर्न थालेको त्रिवेणी गाउँपालिकाले त्यस्यता सोही शीर्षकमा बजेट छुट्याउँदै आएको छ । त्यस गाउँपालिकाले आ.व. २०७७/७८ मा १५ लाख रुपैयाँ बजेट विनियोजन गरेको थियो । चौरजहारी नगरपालिकाले भने हालसम्म न्यायिक समितिका लागि बजेटको व्यवस्था गरेको छैन । सानीभेरी गाउँपालिकाले न्यायिक समितिले काम गर्न थालेको वर्षदेखि नै बजेट

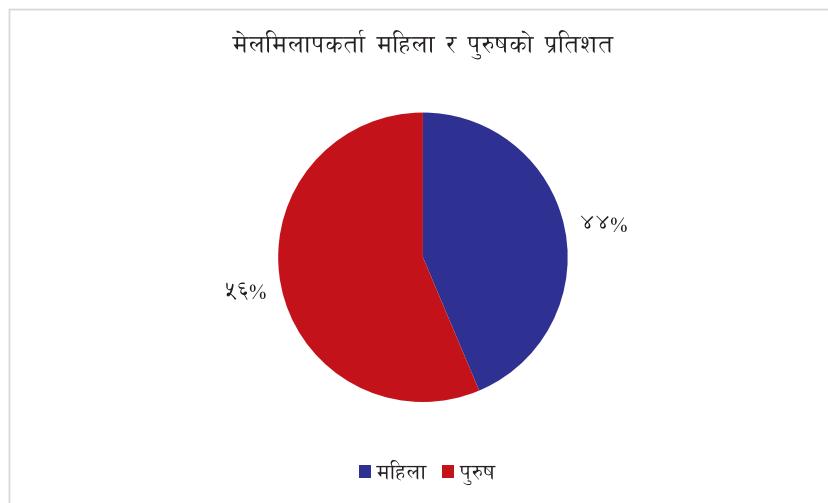
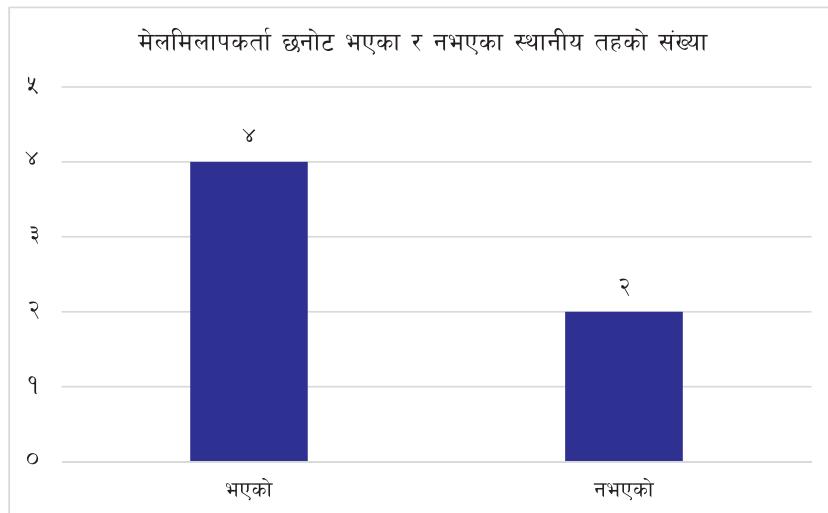
विनियोजन गर्न गरेको छ । आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा पाँच लाख रुपैयाँ बजेट विनियोजन गरेको उक्त गाउँपालिकाले त्यसपछिको आर्थिक वर्षमा तीन लाख रुपैयाँ छुट्याएको थियो । त्यस्तै आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा ६ लाख र आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा सोही गाउँपालिकाले त्यति नै बजेट न्यायिक समितिका लागि विनियोजन गरेको थियो । रुकुम (पश्चिम) को न्यायिक समितिका लागि स्थानीय तहले विनियोजन गरेको बजेट प्रयाप्त नभएको सम्बन्धित न्यायिक समितिका पदाधिकारीको अनुभव छ । यसका साथै बजेट विनियोजन पनि सबै स्थानीय तहमा नियमित छैन ।

मेलमिलापकर्ताको छनोट तथा तालिम

रुकुम (पश्चिम) जिल्लाको चार स्थानीय तहमा मेलमिलापकर्ताहरूको छनोट भइसकेको छ । मेलमिलापकर्ताहरूको छनोट भएता पनि सबै मेलमिलापकर्ताले मेलमिलाप सम्बन्धी तालिम प्राप्त गरेका छैनन् । तालिम प्राप्त गरेकाले पनि दुई दिने कानुन सम्बन्धी अभियुक्तकरणमा मात्र सहभागी भएका छन् । तालिम प्राप्त गरेकाले विस्तृत तालिम पाएका छैनन् ।

मुसिकोट नगरपालिकामा ६५ मेलमिलापकर्ता छनोट गरिएको छ । मेलमिलापकर्तामध्ये केहीले मात्र तालिम पाएका छन् । मेलमिलापकर्तामध्ये तालिम पाएकाले दुई दिनको न्यायिक समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार सम्बन्धी तालिम पाएको भएता पनि मेलमिलाप सम्बन्धी तालिम पाएका छैनन् । त्रिवेणी गाउँपालिकामा ४३ मेलमिलापकर्ता छनोट भएका छन् । त्यस गाउँपालिकामा पनि सबै मेलमिलापकर्ताले तालिम पाएका छैनन् । चौरजहारी नगरपालिकामा ४५ मेलमिलापकर्ता छनोट भएका छन् । चौरजहारी नगरपालिकाको अवस्था पनि उस्तै छ । थोरै मेलमिलापकर्ताले मात्र तालिम पाएका छन् । तालिम पाउनेले पनि दुई दिनको न्यायिक समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार सम्बन्धी तालिम पाएका छन् । स्थानीय तहको अवस्था हेर्दा मेलमिलाप सम्बन्धी तालिम नै पाएका छैनन् भन्दा हुने जस्तो छ । सानीभेरी गाउँपालिकामा ३३ मेलमिलापकर्ता छनोट गरिएको छ । मेलमिलापकर्ताले मेलमिलापका लागि चाहिनेबाहेकका तालिम प्राप्त गरेको भएता पनि मेलमिलाप सम्बन्धी तालिम पाएका छैनन् । आठबिसकोट नगरपालिका र बाँफिकोट गाउँपालिकामा भने

हालसम्म मेलमिलापकर्ता छनोट भएका छैनन् ।

न्यायिक समितिमा प्राप्त भएका उजुरी

स्थानीय तहको निर्वाचन भई न्यायिक समिति गठन भई कार्य सुरु गरेको छोटो समयमा न्यायिक समितिमा उल्लेख्य उजुरी परेको देखिन्छ । यसबाट न्यायिक

समितिको व्यवस्था गर्दा संविधान र कानूनले अपेक्षा गरेका उद्देश्यमा योगदान पुगेको पाइन्छ । विवादहरूको समाधानका लागि स्थानीय न्यायिक समितिमा नागरिकहरूले उजुरी दिनुले त्यस्ता संरचना प्रति नागरिकको आशा, विश्वास र त्यसको आवश्यकतालाई समेत थप प्रमाणित गर्दछ ।

स्कुम (पश्चिम) को ६ स्थानीय तहका न्यायिक समितिहरूमा आर्थिक वर्ष २०७४/७५ देखि आर्थिक वर्ष २०७७/७८ सम्म ६ सय ५३ उजुरी दर्ता भएका छन् । अध्ययनमा समेटिएका स्थानीय तहमध्ये सबभन्दा धेरै उजुरी चौरजहारी नगरपालिकाको न्यायिक समितिमा दर्ता भएको पाइएको छ । उक्त नगरपालिकामा चार आर्थिक वर्षमा लोग्ने स्वास्नीबीचका भगडा, लेनदेन, ज्याला मजदुरी, जग्गा विवाद, घरभाडा, कुटपिट, सडक बाटो, गाली बेइज्जती, पालनपोषण, कुलो पानी आली धुर साध, सडक बाटो खोल्ने विवाद, योजना सञ्चालन विवाद जस्ता दुई सय ४६ उजुरी परेको पाइएको छ । चौरजहारी नगरपालिकामा आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा ७३, २०७५/७६ मा ५९, २०७६/७७ मा ६७ र २०७७/७८ मा ४७ उजुरी दर्ता भएका थिए । सबैजसो स्थानीय तहका न्यायिक समितिमा पुग्ने विवादको स्वरूप एकै खालको हुने गरेको छ ।

चौरजहारीपछि धेरै उजुरी आठबिसकोट नगरपालिकामा परेका छन् । आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा ७३, २०७५/७६ मा ४५, २०७६/७७ मा ३३ र २०७७/७८ मा २२ गरी त्यस गाउँपालिकामा चार आर्थिक वर्षको अवधिमा एक सय ७३ उजुरी दर्ता भएका छन् । जिल्लाको सदरमुकाम रहेको मुसिकोट नगरपालिकामा चार आर्थिक वर्षको अवधिमा एक सय ७४ उजुरी दर्ता भएका छन् । आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा ४३, आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा ३५, आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा २१ र आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा ३५ उजुरी उक्त नगरपालिकाको न्यायिक समितिमा दर्ता भए ।

त्यस्तै बाँफिकोटमा आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा १७, २०७५/७६ मा २०, २०७६/७७ मा ११ र आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा एक गरी ४९ उजुरी न्यायिक समितिमा दर्ता हुन सके । अध्ययनमा छनोट गरिएको सानीभेरी गाउँपालिकाको न्यायिक समितिमा आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा १५, २०७५/७६ मा ३५, २०७६/७७ मा २१ र २०७७/७८ मा १५ गरी ८६ उजुरी दर्ता हुँदा जिल्लाकै त्रिवेणी गाउँपालिकामा

आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा २८, २०७५/७६ मा ४३, २०७६/७७ मा २० र २०७७/७८ मा आठ गरी कुल ९९ उजुरी परे ।

यी विवादहस्तको सुनुवाइको व्यवस्था न्यायिक समितिबाट हुँदा अदालत, प्रहरी र अन्य निकायको कार्यबोध कम मात्र भएको छैन । यसले स्थानीय तहसम्म नागरिकहस्तको पहुँच पनि बढेको छ । विवाद, गुनासा बोकेर स्थानीय तहमा पुग्ने नागरिकले स्थानीय तहबाट प्रवाह भएका अन्य सेवा समेतको सूचना पाएको सेवाग्राही सन्तुष्टि सर्वेक्षणमा सेवाग्राहीले बताएका छन् । सेवाग्राहीले जनप्रतिनिधिसँग नजिक हुने अवसर पनि पाएका छन् । अदालती मुद्दाको प्रक्रियामा यस्ता सम्भावना हुँदैनन् ।

स्थानीय तहमा विवादका उजुरीहरू उल्लेख्य मात्रामा प्राप्त भएपनि आवश्यक कर्मचारीहस्तको अभावका कारण न्यायिक समितिमा प्राप्त विवादको विस्तृत अभिलेखीकरणको समस्या भने स्कुम (पश्चिम) का सबै स्थानीय तहमा देखिएको छ । के, कति उजुरी परे, कुन वर्ष वा महिनामा कति उजुरी परे, कस्ता प्रकृतिका उजुरी थिए भन्नेलगायतका विस्तृत तथ्यांकको व्यवस्थित अभिलेखीकरणमा समस्या रहेको पाइएको छ । न्यायिक समितिमा रहेका संयोजक, सदस्य र कर्मचारीले एउटै न्यायिक समितिका फरक फरक तथ्यांक र विवरण बताइरहेको अवस्था छ ।

न्यायिक समितिले छलफल, संवाद, मध्यस्थता तथा मेलमिलापमार्फत् समाधान गरेका विवाद

न्यायिक समितिमा प्राप्त विवादमध्ये अधिकांश छलफल, संवाद, मध्यस्थता र मेलमिलापको प्रक्रियाबाट समाधान गरिएका छन् । स्थानीयतहमा मेलमिलाप, छलफल, संवाद र मध्यस्थताको अभ्यासले प्रशस्त स्थान पाएको भेटिएको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा ४७ मा स्थानीय तहको न्यायिक समितिले मुख्यगरी विवादको कानुनी प्रक्रियाबाट निरूपण र मेलमिलापमार्फत् निरूपण गर्ने भनी उल्लेख भएता पनि न्यायिक समितिले संवाद, छलफल, मध्यस्थता, सम्झाउने, बुझाउने लगायतका विशेष गरी अनौपचारिक प्रक्रियाबाट विवादको समाधान गर्ने प्रयास गरेको पाइन्छ ।

चार आर्थिक वर्षमा दुई सय ४६ उजुरी दर्ता भएको चौरजहारी नगरपालिकामा दुई सय १४ उजुरी फस्टोट गरिएको छ । त्यस्तै आर्थिक वर्ष २०७४/७५ देखि आर्थिक वर्ष २०७७/७८ सम्म एक सय ७३ उजुरी दर्ता भएको आठबिसकोट नगरपालिकाको न्यायिक समितिले सोही अवधिमा एक सय पाँच उजुरी टुङ्ग्याएको छ । उता चार आर्थिक वर्षमा एक सय ३४ उजुरी दर्ता गरेको मुसिकोट नगरपालिकाको न्यायिक समितिले यी वर्षमा सबै गरी एक सय १२ उजुरीका विवादलाई समाधान गरेको छ । त्यस्तै बाँफिकोट गाउँपालिकाले हालसम्म ४९ उजुरी प्राप्त गरेकोमा ४५ को फस्टोट गरेको छ ।

उता आर्थिक वर्ष २०७४/७५ देखि आर्थिक वर्ष २०७७/७८ सम्म ८६ उजुरी दर्ता गरेको सानीभेरी गाउँपालिकाले सोही अवधिमा ७६ उजुरीलाई टुङ्ग्याउँदा त्रिवेणी गाउँपलिकाले चार आर्थिक वर्षमा ९९ उजुरी लिएकोमा ७४ को फस्टोट गरिसकेको छ । सबै विवाद न्यायिक समितिले संवाद, आपसी छलफल, मध्यस्थता र मेलमिलापलगायतका प्रक्रियाबाट समाधान गरे । न्यायिक समितिहरूमा नागरिकको विश्वास बढ्नुसँगै न्यायिक समितिले छलफल र मेलमिलाप प्रक्रियाबाट विवादको समाधान गर्दा अदालत तथा अन्य निकायमा यस प्रकारको विवाद वा मुद्दाको चाप पनि कम हुन पुगेको छ । यस्ता अभ्यासले सामाजिक सद्भावलाई प्रवर्द्धन गरेको छ । कुनै विवादका कारणले परिवार तथा समाजमा आउन सक्ने थप जटिलतालाई कम गर्न योगदान पुगेको छ । 'जितजित' को अवस्थाले विवादसँग सम्बन्धित पक्ष र स्थानीय तहप्रति समेत नागरिकको विश्वास बढेको छ ।

रुकुम (पश्चिम) जिल्लाका न्यायिक समितिमा परेका उजुरी र फस्टोट संख्या

स्थानीय तह	आर्थिक वर्ष/उजुरी संख्या				जम्मा उजुरी	फस्टोट
	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८		
चौरजहारी	७३	५९	६७	४७	२४६	२१४
सानीभेरी	१५	३५	२१	१५	८६	७६

स्थानीय तह	आर्थिक वर्ष/उजुरी संख्या				जम्मा उजुरी	फस्र्योट
	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८		
आठबिसकोट	७३	४५	३३	२२	१७३	१०५
बाँफिकोट	१७	२०	११	१	४९	४५
त्रिवेणी	२८	४३	२०	८	९९	७४
जम्मा			६५३		५१४	

झोत सम्बन्धित स्थानीय तह

न्यायिक समितिले अदालतमा सिफारिस गरेका विवाद

न्यायिक समितिमा पुगेका विवादमध्ये केही विवादको क्षेत्राधिकार नमिलेको, केही सम्बन्धित पक्षले समाधानमा पुग्न नचाहेको र केही सम्बन्धित अदालतमा लेखी पठाउनु पर्ने कार्यविधिअन्तर्गतका मुद्दा सम्बन्धित अदालतमा सिफारिस गरी पठाइएको छ । क्षेत्राधिकार नमिलेको, सम्बन्धित पक्ष समाधानमा पुग्न नचाहेको र सम्बन्धित अदालतमा लेखी पठाउनु पर्ने प्रकृतिका विवादको समाधानका लागि सम्बन्धित अदालतमा सिफारिस गरिएको अभ्यासबाट न्यायिक समितिमा आफ्नो काम, कर्तव्य र अधिकारका विषयमा स्पष्टता रहेको देखिन्छ । यसबाट न्यायिक समितिले के कस्ता विवाद हेर्ने र के कस्ता विवाद अदालतमा पठाउने भन्ने सम्बन्धमा अभ्यास गरेको पाइन्छ ।

न्यायिक समिति संयोजक, सदस्यहरू र कर्मचारीले सबै प्रकृतिका विवाद स्थानीय तहमा आउने गरेकाले न्यायिक समिति संयोजक, सदस्य, कर्मचारी र सेवाग्राहीरूले न्यायिक समितिको काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधिका सम्बन्धमा बुझाइ, स्पष्टता र क्षमता विकासको आवश्यकता औल्याएका छन् ।

न्यायिक समितिको निर्णय उपर पुनरावेदन

न्यायिक समितिबाट गरिएको छलफल र सो आधारमा सम्बन्धित पक्षले आपसी सहमति गरिएकोमा विवादसँग सम्बन्धित पक्षको चित नबुझी जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन गर्नेको संख्या निकै थोरै छ ।

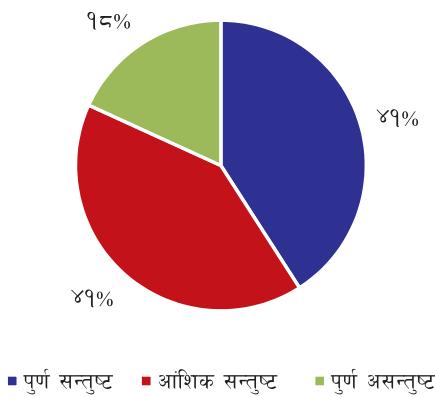
न्यायिक समितिमा प्राप्त विवादको सुनुवाइमा लागेको समय

न्यायिक समितिमा प्राप्त भएका अधिकांश विवादको सुनुवाइ तथा समाधान बढीमा दुई महिनामा भएको पाइएको छ । तुलनात्मक रूपमा सामान्य विवादको सुनवाइ, मेलमिलाप र छलफलको प्रक्रियामा ६ महिनासम्म लाग्ने गरेको छ । सामान्य विवादको सुनुवाइमा मात्र लामो समय लाग्ने र समाधानमा पुग्न समस्या देखिएको छ । विवादको प्रकृति र विवादसँग सम्बन्धित पक्षहरूको उपलब्धताका आधारमा विवादको सुनुवाइमा लाग्ने समय निर्धारण भएको देखिन्छ । न्यायिक समितिको अवधारणा अनुसार अधिकांश विवाद दुई महिनाभित्र नै समाधान गरिनुबाट न्यायिक समितिको गठन र यसको कामले स्थानीय स्तरमा रहेका विवादको समाधानमा महत्वपूर्ण योगदान पुगिरहेको प्रमाणित हुन्छ ।

न्यायिक समितिको निर्णय, कार्यान्वयन र सेवाग्राहीको सन्तुष्टि

न्यायिक समितिले प्राप्त गरी समाधान गरेका विवादको कार्यान्वयन सन्तोषजनक रहेको पाइएको छ । न्यायिक समितिले निरूपण गरेका धेरै विवादको कार्यान्वयन भएको छ । तुलनात्मक रूपमा निरूपण भई कार्यान्वयन नभएका विवादको संख्या कम रहेको छ । न्यायिक समितिहरूले विवादको समाधानमा विवादसँग सम्बन्धित संवेदनशीलताको ख्याल गरेको, विवाद समाधानमा सम्बन्धित पक्षहरूको आवश्यकतामा ध्यान पुऱ्याउन प्रयास गरेको र विवाद समाधानपछि कार्यान्वयनका लागि आवश्यक प्रयास भएको देखिन्छ । सेवाग्राही सन्तुष्टि सर्वेक्षणमा सहभागी २२ जनामध्ये न्यायिक समितिको निर्णय र त्यसको कार्यान्वयनमा नौ जना पूर्ण सन्तुष्ट, नौ जना आंशिक सन्तुष्ट र ४ जना पूर्ण रूपमा असन्तुष्ट रहेका छन् ।

न्यायिक समितिको निर्णय र कार्यान्वयनमा सेवाग्राहीको मत

सेवाग्राही सन्तुष्टि सर्वेक्षणका ऋममा न्यायिक समितिका संयोजक, सदस्यहरू र कर्मचारीको कार्य सम्पादनमा विवादसँग सम्बन्धित पक्षले प्रश्न पनि उठाउने गरेको पाइएको छ । न्यायिक समितिले न्याय सम्पादन गरेका केही विवादमा निर्स्परणको ऋममा राजनीतिक स्वार्थ गाँसिएको र विवादको सही विश्लेषण नगरिएको तथा फैसला तथ्यका आधारमा नभएको गुनासो सेवाग्राही सर्वेक्षणबाट प्राप्त भएको छ ।

न्यायिक समितिले विवादलाई राम्रोसँग अध्ययन, अनुसन्धान र विश्लेषण नगरी विवादको समाधान गर्ने प्रयास गरेको, न्यायिक समितिमा रहेका व्यक्तिहरूले विवादका पक्षहरूको राजनीतिक पृष्ठभूमिका आधारमा विवाद समाधानको प्रयास गरेको, केही उजुरी नै ढिसमिस पारिदिएको, विवादका पक्षहरूसँग समान व्यवहार नगरेको, विवाद समाधानमा पूर्वाग्राही बनेको, विवादसँग सम्बन्धित विषय र पक्षहरूको गोपनियता कायम नगरेको जस्ता समस्याको अनुभव गरेको सेवाग्राहीले सर्वेक्षणमा बताएका छन् ।

सेवाग्राही सन्तुष्टि सर्वेक्षणमा मुसिकोट नगरपालिकामा न्यायिक समितिको निर्णय कार्यान्वयनमा समस्या रहेको, न्यायिक समितिमा जनशक्ति अभाव भएको र न्यायिक समितिप्रति नगरबासीमा विश्वास कम भएको सेवाग्राही

सर्वेक्षणमा सहभागीहरूले औल्याएका छन् । सानीभेरी गाउँपालिकामा कर्मचारी अभाव र मुख्यगरी कानुन अधिकृतको अभाव रहेको सर्वेक्षणमा बताएका छन् । आठबिसकोट नगरपालिकामा न्यायिक समितिको निर्णय कार्यान्वयन गर्दा विवादका पक्षले अटेर गर्दा प्रहरी र सम्बन्धित निकायलाई कार्यान्वयन गर्न आदेश दिँदासमेत प्रहरी र सम्बन्धित निकायबाट समन्वय नभएको, विवादका पक्षबाट न्यायिक समितिको निर्णयलाई कार्यान्वयन नगरेको र त्यस्तो अवस्थामा न्यायिक समितिले केही गर्न नसकेको सेवाग्राहीले सर्वेक्षणको ऋमसा बताएका छन् । चौरजहारी नगरपालिकामा विवादसँग सम्बन्धित पक्षहसँग छलफल गर्न छुट्टै कक्षको अभाव भएको र तामेलदार नहुँदा विवादसँग सम्बन्धित पक्षलाई पठाउनुपर्ने तारेख तथा सूचना पठाउन समस्या देखिएको सेवाग्राहीले अनुभव गरेको बताएका छन् ।

न्यायिक समितिका संयोजकहरूको अनुभव “सके न्याय दिन्छौं, नसके बाटो देखाइदिन्छौं”

राधा रोका

न्यायिक समिति संयोजक तथा उपप्रमुख,
चौरजहारी नगरपालिका, रुकुम (पश्चिम)

न्यायिक समिति समस्यामा परेकालाई न्याय प्रदान गर्न सहयोगी हुँदै आएको छ । त्यसैले न्यायिक समितिलाई पीडितहरूका लागि आवश्यक छ । यसले अन्यायमा परेका पीडितलाई न्याय प्रदान गर्छ । सके आफैले नसके न्याय कहाँ पाइन्छ भनेर बाटो देखाइदिन्छ । न्यायको बाटो देखाउने भएकाले यो पीडितका लागि आधारभूत आवश्यकता बनेको छ । न्याय समितिकै कारण पीडितहरूले अड्डा अदालत धाउने काम निकै घटेको छ । पहिलेपहिले सानो कामका लागि पनि अड्डा अदालत धाउनु पर्यो । समय, स्रोत र साधनको व्यापक खर्च हुन्थ्यो । अड्डा अदालतमा नचिनेका मान्छे भेट्दा अनेक समस्या आइपर्थे । गाउँबाट

अड्डा अदालत पुग्न निकै गाहो हुन्थ्यो । तर अहिले समय फेरिएको छ, आफ्नै ठाउँ र चिनजानेकै व्यक्तिमाँभ विवादको निरूपण हुने गरेको छ । न्यायिक समितिको स्थापना पछि अड्डा अदालतसम्म पुग्ने कैयौं मुद्दा मामला हामीले स्थानीय स्तरमा मिलाएका छौं । चौरजहारी नगरपालिकाकै कुरा गर्दा केही समय अगाडि गाउँको एक मेलामा स्थानीय युवाहस्त्रीच कुटाकुट भयो । त्यो विवाद प्रहरी प्रशासनसम्म पुगेको भए दुवै पक्षको समय र आर्थिक लगानी प्रशस्तै हुने थियो । तर हामीले दुबै पक्षलाई सँगै राखेर छलफल गराउँदा अन्ततः विवाद मिल्यो । सोही घटनाकै आधारमा के भन्न सकिन्छ भने न्यायिक समिति कुनै एक पक्षलाई मात्र नभई विवादका सबै पक्षका लागि उपयोगी छ । कुटपिटकै घटनाको कुरा गर्दा कुनै एक पक्ष प्रहरी प्रशासनमा गएको भए केही काम गरौ भन्ने जोश जाँगर भएका ती युवा प्रहरी प्रशासन धाउँदैमा हैरान हुन्थ्ये । हामीले उनीहस्तको एक सुको खर्च नगरेर नियमित कामलाई अवरोध नगरी निकास दियौं । चौरजहारी नगरपालिकामा यस्ता तमाम उदाहरण छन् । मेरो अनुभवमा अझै न्यायिक समितिका लागि काम गर्नुपर्ने देखिन्छ । जस्तो: हाल न्यायिक समितिले देवानी प्रकृतिका मुद्दाहरू मात्र मिलाउन पाउँछन् । यस्तो प्रावधानलाई संशोधन गरी सामान्य खाले फौजदारी प्रकृतिका विवाद पनि मिलाउने अधिकार दिने हो भने पीडितले गाउँमै न्याय पाउन थप सहज हुन्छ । अहिले ठूलो लेनदेन प्रकृतिका विवाद मिलाउने अधिकार हामीलाई छैन । जसले गर्दा विवादित पक्ष अड्डा अदालत धाउन बाध्य छन् । यसमा संशोधन गर्ने हो भने यस्ता प्रकृतिका मुद्दाहरू पनि मिलाउन हामी समर्थ हुन्छौं । त्यस्तै यतिखेर न्यायिक समितिले भोगिरहेको अर्को समस्या कानुन जान्ने व्यक्तिको अभाव पनि हो । स्थानीय तहमा थुप्रै प्राथमिकता हुने गरेका कारण कानुन जानेको व्यक्तिलाई भर्ना गर्न अच्छेरो छ । यस्तो समस्यालाई संघ र प्रदेशले बुझिदिनुपर्छ भन्ने मेरो आग्रह छ ।

“न्याय निरूपणमा प्रमाण र व्यवहार हेठौं”

प्रेमकुमारी सुनार

**न्यायिक समिति संयोजक तथा उपप्रमुख
मुसिकोट नगरपालिका**

वर्षादेखि समस्या समाधान हुन नसकेका विवाद न्यायिक समितिबाट मिलाएका छौं । यसले गर्दा पीडितलाई न्याय पाउन सहज भइरहेको छ । अङ्ग अदालतमा महिनौं लाग्ने विवादलाई छोटो समयमै समाधान गर्दा निकै खुशी लाग्छ । अङ्ग अदालतमा कागजपत्र/प्रमाणको आधारमा मात्र विवादको टुङ्गो लगाउने गरिन्छ । तर हामी कागजपत्रको साथै व्यवहारिक पक्षको पनि मूल्यांकन गरी पीडितलाई न्याय दिन्छौं ।

उदाहरणको लागि हाम्रो नगरपालिकामा एक युवतीलाई १४ वर्षको हुँदा कसैले बलात्कार गरेका कारण गर्भ बसेछ । उनले बच्चा पनि जन्माइछन् । जब बच्चा स्कूल जाने उमेरको भयो, त्यति बेला जन्मदर्ता आवश्यक पन्यो । तर त्यसबेलासम्म बाबुको पहिचान भएको थिएन । पछि हामीले करिब दुई वर्ष लगाएर त्यस घटनाबारे अध्ययन, अनुसन्धान गर्दा २०७६ मा बलात्कार गर्नेको पहिचान खुल्यो । अनि दुवै पक्षलाई सँगै राखेर छलफल गराउँदा अन्ततः त्यस व्यक्तिले त्यो बच्चा आफ्नो रहेको स्वीकार गन्यो । र, त्यो बच्चाका लागि जन्मदर्ता बनाउन राजी भयो । त्यसपछि बल्ल त्यो बच्चाले स्कूलमा भर्ना पायो ।

त्यस्तै २० वर्षअघि भएको जग्गा नापीको बेला एकल महिलाले भोग चलन गरिरहेको जग्गा अर्को व्यक्तिको नाममा गएछ । तर जब अहिले आएर त्यो जग्गा उनले बिक्री गर्न खोजिन् । अनि मात्र नापीको बेला जग्गा अर्को व्यक्तिको नाममा गएको पत्ता लाग्यो । त्यो विवाद हामीसँग आएपछि निकै सम्भाइबुझ गरेर जसको जग्गा हो, त्यसैको नाममा फर्काउन सफल भयौं । वर्षादेखि समस्या समाधान हुन नसकेका यस्ता कैयन विवाद मिलाएका छौं । यी माथिका दुई

घटनाका पीडित अदालत गएको भए कति समस्या हुन्थ्यो होला ! अदालतले कागजपत्र वा प्रमाणलाई मात्र ध्यान दिने भएकाले पीडितले न्याय पाउन कठिन हुन्थ्यो । न्याय निरूपणको क्रममा हामी प्रमाणको साथै व्यवहार पनि हेर्ने भएकाले पीडितलाई न्याय पाउन सहज भइरहेको छ । यहाँ उल्लेख गरिएका दुई वटै घटनामा प्रमाणको आधारमा मात्र न्याय गरेको भए पीडितले न्या पाउन कठिन कठिन थियो । हामीले प्रमाणको साथै व्यवहारिक पक्ष केलाउँदा जे सत्य हो त्यही सावित भयो । न्यायिक प्रक्रियाको क्रममा सकभर स्थलगत अवलोकन गर्ने गरिन्छ । मेरो विचारमा न्यायिक समिति वास्तविक पीडितलाई न्याय दिन साँच्चिकै सफल भइरहेका छन् । त्यसैले न्यायिक समितिलाई कसैले पनि हल्का रूपमा लिन हुँदैन । न्यायिक समितिको परिकल्पना अनुसार काम हुने हो भने यो निकै राम्रो छ । आमसर्वसाधारणले विश्वास गरेका कारण नै हामीसमक्ष क्षेत्राधिकार बाहिरका विवाद पनि आउने गरेका छन् । न्यायिक समिति निकै आवश्यक हुँदाहुँदै यतिखेर स्रोत, साधनको अभाव छ । मुसिकोट नगरपालिकाकै कुरा गर्दा कानुन अधिकृत राख्न सकिएको छैन । दरबन्दीमा कानुन अधिकृत राख्ने योजना हुँदाहुँदै बेरुजु आउने डरले कानुन अधिकृतको पदलाई लुकाउनु पर्ने बाध्यता छ । त्यस्तै हाम्रो नगरपालिकाका लागि तामेलदार र तीन जना जना कर्मचारीको आवश्यकता छ । साथै भौतिक पूर्वाधारको समेत अभाव छ ।

न्यायिक समितिको कार्य सम्पादनमा समस्या तथा सुझाव न्यायिक समितिले भोगिरहेका समस्या

न्यायिक समितिमा प्रमुख रूपमा निम्न प्रकारका समस्या रहेको न्यायिक समितिका प्रतिनिधि तथा सेवाग्राहीको अनुभव रहेको छ :

- (क) न्यायिक समितिमा विषयगत र सीपयुक्त जनशक्तिको अभाव,
- (ख) न्यायिक समितिको कार्यविधिमा स्पष्ट व्यवस्था नहुँदा काममा समस्या,
- (ग) न्यायिक समितिको काम र जिम्मेवारीप्रति नागरिकमा पूरा विश्वास नहुनु,
- (घ) न्यायिक समितिका लागि आवश्यक बजेट तथा स्रोत साधनको कमी हुनु,

- (ङ) सम्बन्धित निकाय र सरकारी कार्यालयले न्यायिक समितिका निर्णयलाई कार्यान्वयनका लागि समन्वय र सहकार्य नगर्नु,
- (च) न्यायिक समितिको क्षेत्राधिकारसँगै त्यसको कार्यान्वयनका लागि कानुनमा स्पष्ट व्यवस्था नहुनु तथा न्यायिक समितिको निर्णय कार्यान्वयन भन्नफिलो हुनु,
- (छ) न्यायिक समितिलाई स्थानीय तह र समुदायले न्यायिक निकायको स्पमा नबुझनु तथा न्यायिक समितिबाट हुने न्याय सम्पादनमा सेवाग्राहीले शंका गर्नु,
- (ज) न्यायिक समितिको निर्णय कार्यान्वयनमा सम्बन्धित पक्षले अटेरी गर्नु,
- (झ) प्रहरीलाई न्यायिक समितिले विवादको अनुसन्धान तथा प्रमाण संकलनका लागि दिएको आदेश कार्यान्वयन नहुनु,
- (ज) न्यायिक समितिका लागि विवादहरूको सुनुवाइ गर्न छुट्टै स्थान वा इजलास नहुनु,
- (ट) न्यायिक समितिमा तामेलदार, कानुन विज्ञ वा सम्बन्धित कर्मचारी नहुँदा सम्बन्धित पक्षलाई सम्पर्कमा त्याउन, सूचना दिन, तारेख, पर्चा पुऱ्याउन तथा न्यायिक समितिको कामलाई व्यवस्थित गर्न समस्या हुनु,
- (ठ) विषयगत ज्ञान भएका कर्मचारीको अभावमा न्यायिक समितिको कार्यविधि तयारी, कार्यान्वयन र प्रचलित कार्यविधि कानुनमा उल्लेख गरिएका प्रक्रिया अवलम्बन नहुनु,
- (ड) न्याय सम्पादनको प्रक्रियामा न्यायिक समितिका तर्फबाट तयार गर्नुपर्ने कानुनी लिखत तयार गर्न समस्या हुनु,
- (ढ) न्यायिक समितिको क्षेत्राधिकारका सम्बन्धमा नागरिकमा समान बुझाइ नहुँदा क्षेत्राधिकार भन्दा बाहिरका विवाद आउनु र त्यस्ता प्रकृतिका विवादलाई सम्बन्धित अदालत वा निकायमा पठाउँदा सम्बन्धित विवादका पक्षले अनिच्छा, असहयोग वा शंका गर्नु,

जवाफदेहिता, सेवाग्राही सन्तुष्टि सर्वेक्षण तथा सुभाव संकलन

न्यायिक समितिको काममा जवाफदेहिताको विवास गर्न, कामलाई थप व्यवस्थित बनाउन र सेवाग्राहीको सुभाव सल्लाहको संकलन र त्यसको आधारमा आवश्यक सुधार गर्न सेवाग्राहीको सन्तुष्टि सर्वेक्षण वा सुभाव संकलन गर्ने र त्यसका आधारमा सुधारको कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने अभ्यास कम रहेको छ । सुभाव, सल्लाह संकलन नहुँदा न्यायिक समितिको काम कस्तो भएको छ, न्यायिक समितिको कामबाट सेवाग्राही कति सन्तुष्ट छन् वा यसलाई प्रभावकारी बनाउन के र कसरी गर्न भन्ने सम्बन्धमा अन्योलता र त्यसका लागि गर्नुपर्ने प्रयासमा कमी रहेको छ । सानीभेरी गाउँपालिका र त्रिवेणी गाउँपालिकामा न्यायिक समितिको कामसँग सम्बन्धित सेवाग्राहीको सुभाव संकलनको कोशिस गरिएको भएता पनि त्यसलाई अभ व्यवस्थित र नियमित बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

न्याय सम्पादन तथा मेलमिलाप प्रक्रिया र त्यसको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित समस्या

न्यायिक समितिमा प्राप्त भएका विभिन्न प्रकृतिका विवादको सुनुवाइ, विवादको अनुसन्धान प्रक्रिया, निस्पृष्ट वा मेलमिलाप तथा त्यसको कार्यान्वयनका क्रममा प्रमुख स्पमा निम्न प्रकारका समस्या रहेको न्यायिक समितिका प्रतिनिधि तथा सेवाग्राहीको अनुभव रहेको छ :

- (क) न्यायिक समितिको गठन भइसकेको अवस्थामा न्यायिक समितिले हेर्न भनी स्पष्ट स्पमा कानुनमा तोकिएका विवाद अभै पनि प्रहरी कार्यालयमा जाने र दर्ता हुने गरेको,
- (ख) कतिपय विवाद वडा अध्यक्ष, जनप्रतिनिधिहरूले आफूखुशी मिलापत्र गराउँदा न्यायिक समितिसम्म पुग्न नसक्ने गरेको,
- (ग) राजनीतिक दलहरूले नै कतिपय न्यायिक समितिको क्षेत्राधिकार भित्रका विवाद गाउँघरमा मिलापत्र गरिदिंदा त्यस्ता विवाद न्यायिक समितिमा पुग्न नपाउने,
- (घ) न्यायिक समितिको क्षेत्राधिकारभित्रका कतिपय विवाद सोभै अदालत

पनि जाने गरेको र सेवाग्राहीमा न्यायिक समिति, मेलमिलापकर्ता र मेलमिलाप केन्द्रप्रति पूर्णविश्वास विकास नभएकाले सेवाग्राही अदालत नै जान चाहने,

- (ङ) विवादका पक्ष/विपक्ष र न्यायिक समितिमा कानुनी लिखत लेखन सम्बन्धी सीप र कार्यविधि कानुनसँग सम्बन्धित ज्ञान र सीपमा कमी हुँदा विवादको उजुरीदेखि नै समस्या हुने गरेको, रित नपुगी निवेदन आउने गरेको, क्षेत्राधिकार बाहिरको, हकडैया नभएको र हदम्याद नाघेका विवाद आउने गरेको र न्यायिक समितिले कानुनी कुरा गर्दा सेवाग्राहीबाट शंका तथा उपशंका हुने गरेको,
- (च) न्यायिक समितिमा तामिलदार नहुँदा मुख्य स्थमा विवादसँग सम्बन्धित पक्षलाई सूचना पुऱ्याउन, खबर गर्न र बोलाउन वा सम्पर्कमा ल्याउन समस्या रहेको,
- (छ) न्यायिक समितिमा विवादको चाप अनुसार आवश्यक कर्मचारी र आवश्यक फॉट तथा स्रोत साधनको अभाव रहेको,
- (ज) न्यायिक समितिका पदाधिकारीहरू राजनीतिक पृष्ठभूमिका भएका कारण न्याय सम्पादन प्रक्रियामा कानुनी र न्यायिक प्रक्रिया अवलम्बनमा समस्या हुनुका साथै सेवाग्राहीले न्यायिक समितिको पदाधिकारी भन्दा पनि राजनीतिक व्यक्तिका स्थमा बुझ्ने गरेको । साथै कतिपय अवस्थामा सोही अनुसार प्रभावित गर्ने प्रयास गर्ने गरेको,
- (झ) न्यायिक समितिमा मिलापत्र वा विवादको समाधान हुन नसकेकोमा सम्बन्धित पक्षलाई जिल्ला अदालत जान भनी तयार गरिएको मिसिल जिल्ला अदालतबाट बुझ्न आनाकानी गर्ने गरेको,
- (ज) मिलापत्र भएको विवादमा विवादित पक्षले मिलापत्रको सर्त वा सहमति कार्यान्वयन नगर्दा न्यायिक समितिले कसरी कार्यान्वयन गर्ने/गराउने भन्ने सम्बन्धमा कानुनी अस्पष्टताका कारण मिलापत्रको सिफारिस वा सहमतिको कार्यान्वयनमा समस्या,
- (ट) कतिपय विवादको समाधानका क्रममा न्याय सम्पादन र अन्य विभिन्न

अवस्थामा आवश्यकता अनुसार न्यायिक समितिका पदाधिकारीहरूको समेत सुरक्षा आवश्यक पर्नेमा सो सम्बन्धमा कुनै कानुनी व्यवस्था, तयारी वा आवश्यक व्यवस्थापन नगरिएको,

- (ठ) कुनै विवादमा प्रतिवादीलाई म्याद तारेख पठाएकोमा नबुझ्ने वा अठेर गरी म्याद गुजारी बस्ने गरेको अवस्थामा आवश्यक कानुन र संयन्त्रको अभावमा पक्राउ पुर्जी जारी गर्न नसकदा विवादको न्याय सम्पादन वा मिलापत्र हुन नसक्ने गरेको,
- (ड) न्यायिक समितिमा आउने कतिपय विवादमा स्वास्थ्य जाँच प्रतिवेदन, मुचुल्का र अनुसन्धान आवश्यक पर्न देखिएकोमा त्यसका लागि सम्बन्धित निकायले न्यायिक समितिलाई समन्वय नगरी दिँदा सम्बन्धित विवादको प्रमाण लोप हुने समस्या रहेको,
- (ढ) विवादका पक्षहरू न्यायिक समितिमा आउँदा विवादसँग सम्बन्धित प्रमाणबिना आउने गरेको र प्रमाण माग्दा वा प्रमाणबिनाका विवादमा सहजीकरण गर्दा सोचे वा खोजे जस्तो प्रक्रिया वा नतिजा नहुँदा पक्ष/विपक्षले असन्तुष्टि जाहेर गर्न वा न्यायिक समितिमाथि अनावश्यक शंका गर्न गरेको र आरोप लगाउने गरेको,
- (ण) न्यायिक समितिका पदाधिकारी र कर्मचारीमा आवश्यक कानुनी विषयगत र कार्यविधि कानुनसँग सम्बन्धित ज्ञान र सीपको अभाव रहँदा न्याय सम्पादन प्रक्रियामा प्रत्यक्ष प्रभाव परेको,
- (त) न्यायिक समितिका काममा विभिन्न निकाय मुख्यगरी सरकारी कार्यालय, प्रहरीबाट आवश्यक समन्वयको अभावमा विवादको अनुसन्धान, न्याय सम्पादन र त्यसको कार्यान्वयनमा प्रत्यक्ष प्रभाव परेको,

न्यायिक समितिलाई थप व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन प्राप्त सुभाव

न्यायिक समितिको कामलाई थप व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउनका लागि न्यायिक समितिका सदस्य, कर्मचारी तथा सेवाग्राहीबाट सर्वेक्षणका क्रममा प्राप्त मुख्य सुभाव निम्नानुसार रहेका छन् :

- (क) सबै स्थानीय तहले न्यायिक समितिको कार्य सम्पादनका लागि कार्यविधि निर्माण तथा आवश्यकता अनुसार संशोधन र त्यसको कार्यान्वयन गर्नुपर्ने, यस्तो कानुनी व्यवस्थाका सम्बन्धमा न्यायिक समितिका पदाधिकारी तथा कर्मचारीमा स्पष्टता र सेवाग्राहीमा सचेतना गर्नुपर्ने,
- (ख) न्यायिक समितिका संयोजक, सदस्य, कर्मचारी तथा सूचीकृत मेलमिलापकर्ताका लागि विवादको अनुसन्धान तथा निष्पत्रण र मेलमिलापसँग सम्बन्धित कानुनी विषयगत, कार्यविधि कानुन सम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था र लिखित तयार सम्बन्धी क्षमता विकास गर्नुपर्ने,
- (ग) न्यायिक समितिको कामका सम्बन्धमा सेवाग्राहीमा विश्वासको विकास गर्नुपर्ने, न्यायिक समितिको निष्पक्षता बढाउनु पर्ने, विवादका पक्षहरूको विवादसँग सम्बन्धित विषयको गोपनियता कायम गर्नुपर्ने र न्याय सम्पादन प्रक्रियामा न्याय सम्पादनका आधारभूत मूल्य, मान्यताको पालना गर्नुपर्ने,
- (घ) न्यायिक समितिको वार्षिक कार्ययोजना तयारी र त्यसको कार्यान्वयन गर्नुपर्ने, आवश्यक बजेटको व्यवस्था गर्नुपर्ने, न्यायिक समितिलाई छुट्टै कार्यकक्ष, विवादको सुनुवाइ गर्ने कोठा र आवश्यक स्रोत, साधन तथा सामग्रीहरूको व्यवस्था हुनुपर्ने,
- (ङ) न्यायिक समितिमा कानुनी विषयगत, कार्यविधि कानुन, लिखित तयारी, विवादहरूको अभिलेखीकरण, विवादको तामेली अर्थात् स्याद तारेख पठाउने, विवादको निर्णय कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित विज्ञसहित आवश्यक कर्मचारीको व्यवस्था हुनुपर्ने,
- (च) न्यायिक समितिमा प्राप्त, समाधान भएका, अन्यन्त्र पठाएका, कार्यान्वयन भएका विवादहरूको व्यवस्थित शीषक अनुसारको अभिलेखीकरण गर्नुपर्ने,
- (छ) न्यायिक समितिमा प्राप्त हुने उजुरीसँग सम्बन्धित प्रमाणहरूको संकलन तथा प्रमाणहरूको सुरक्षा र त्यसका आधारमा गरिएको निर्णय वा सिफारिसको कार्यान्वयन समेतका लागि प्रहरी र सम्बन्धित निकायको सहयोग र समन्वय हुनुपर्ने, न्यायिक समितिले जिल्ला अदालत, प्रहरी

वा अन्य निकायमा लेखी पठाएका त्यस्ता सिफारिस बुझी सोको कार्यान्वयनमा सहयोग हुनुपर्ने,

- (ज) न्यायिक समितिको निर्णय तथा सिफारिसको कार्यान्वयन भए/नभएको र कार्यान्वयनमा प्रभावकारिताका लागि न्यायिक समिति र सम्बन्धित स्थानीय तहले प्रभावकारी भूमिका खेल्नुपर्ने,
- (झ) न्यायिक समितिसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरू राजनीतिक पृष्ठभूमिका पनि भएका कारण विवादको अनुसन्धान, कार्य सम्पादन, फैसला वा सिफारिस र त्यसको कार्यान्वयनमा निष्पक्षता हुनुपर्ने र सेवाग्राहीमा त्यस सम्बन्धी विश्वास बढाउनुपर्ने,
- (ज) न्यायिक समितिले हेर्ने भनी तोकिएका विवाद अरु पनि निकायबाट हेर्ने गरिएकोमा त्यस्ता विवाद अरु निकायले नहेरी सम्बन्धित न्यायिक समितिमा पठाउँदा न्यायिक समितिप्रति नागरिक चासो र विश्वास बढ्न सक्ने,
- (ट) न्यायिक समितिको निर्णय तथा सिफारिसको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा नागरिक सचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने र विवादका पक्ष समेत इमान्दार हुनुपर्ने,
- (ठ) न्यायिक समितिका पदाधिकारी तथा कर्मचारीलाई कतिपय विवादसँग सम्बन्धित प्रक्रियामा सुरक्षा आवश्यक पर्ने भएकाले त्यसको सुनिश्चितता गर्नुपर्ने,

निष्कर्ष

ऐतिहासिक उपलब्धिका स्पमा तीन तहको संघीयताको अभ्याससँगै स्थानीय तहमा गरिएको न्यायिक समितिको अभ्यासले सकारात्मक प्रभाव पारेको छ । न्यायिक समितिको अभ्यासलाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न कतिपय स्थानीय तहहरू व्यवस्थित स्पमा क्रियायाशील देखिन्छन् । स्थानीय तहको तर्फबाट न्यायिक समितिको कामलाई सहयोग पुऱ्याउन आवश्यक स्रोत साधन र कर्मचारीको व्यवस्थाको प्रयास भएको पाइन्छ । तर त्यो आवश्यकता अनुसार पूर्ण छैन । न्यायिक समितिको अभ्यास नयाँ भएकाले पनि कतिपय अष्ट्रष्टता,

जटिलता र समन्वयको समस्या छ । क्षमता विकासका अवसर, कानुनी व्यवस्था, सरोकारवालाहरूका विषयगत स्पष्टता, सरोकारवा निकायबीच समन्वय र सहकार्यले न्यायिक समितिको कामलाई प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ । न्यायिक समितिप्रति सरोकारवाला र सेवाग्राहीको विश्वास पैदा गर्न न्यायिक समितिको न्याय सम्पादन सम्बन्धी काममा निखारसहित न्यायिक समिति सम्बन्धी सूचना सम्प्रेषण र विवादको सुनुवाइ, निर्स्परण, मिलापत्र र त्यसको कार्यान्वयनमा निष्पक्षता र प्रभावकारितासहित अभै काम गर्नुपर्ने अवस्था छ । न्यायिक समितिको कामलाई व्यवस्थित गराउनु पर्ने दायित्व न्यायिक समिति र सम्बन्धित स्थानीय तहको हो । न्यायिक समितिको कामबाट सेवाग्राहीले बढी भन्दा बढी लाभ लिने वातावरण सिर्जनाका लागि असल अभ्यासहरूको प्रवर्द्धन गर्दै थप प्रयासको खाँचो देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

नेपालको संविधान २०७२

नेपालको संविधान २०४७

मुलुकी ऐन १९९०

स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४

रुकुम (पश्चिम) जिल्लाको स्थानीय न्यायिक समितिका पदाधिकारी तथा
सदस्यहस्तांग कुराकानी

रुकुम (पश्चिम) जिल्लाको न्यायिक समितिका सेवाग्राहीहस्तांग कुराकानी

अनुसूची १ : अध्ययन प्रश्नावली

फारम नं.....

ग्रामीण युवा सरोकार केन्द्र (CCFRY)

न्यायिक समितिको कार्य सम्पादन र नागरिक सञ्चालिष्ट सम्बन्धी सर्वेक्षण
(न्यायिक समितिका लागि प्रश्नावली)

नमस्कार ! ग्रामीण युवा सरोकार केन्द्र (CCFRY) ले रुकुम (पश्चिम) जिल्लाको स्थानीय तहका न्यायिक समितिहरूको कार्य सम्पादन, न्यायिक समितिको कामले पारेको प्रभावका सम्बन्धमा सूचना तथा सुभाव संकलन गर्न उद्देश्यका साथ यो सर्वेक्षण गरिएको हो । तपाईंले उपलब्ध गराउने सूचनाले न्यायिक समितिको कामलाई अभ बढी प्रभावकारी बनाउन र न्यायिक समितिको कार्य सम्पादनसँग सम्बन्धित सवालहरूको सम्बोधनका लागि योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा नीतिगत सुभाव तयार भई न्यायिक समितिको कामलाई सहयोग पुग्ने विश्वास लिएका छौं । यसर्थ यस प्रश्नावलीमा भएका प्रश्नहरूको जवाफ दिई सहयोग गर्नु हुन अनुरोध गर्दछौं । तपाईंबाट प्राप्त हुने जानकारीलाई समग्रमा विश्लेषण गरिनेछ । यस सर्वेक्षणमा यहाँको सहभागिता स्वएच्छिक हुनेछ । यो सर्वेक्षणका लागि तपाईंको स्विकृति आवश्यक पर्दछ ।

यो सर्वेक्षणमा तपाईं सहभागी हुन चाहनुहुन्छ : चाहन्छु चाहदिनँ

उत्तरदाताको जानकारी

१. उत्तरदाता	☐ न्यायिक समिति संयोजक ☐ न्यायिक समिति सदस्य
२. उत्तरदाताको लिंग	☐ महिला ☐ पुरुष ☐ अन्य

३. जातजाति	☐ दलित ☐ जनजाति ☐ अल्पसंख्यक जातजाति/समुदाय ☐ ब्राह्मण ☐ क्षेत्री ☐ मुस्लिम ☐ अन्य
४. अपांगता	☐ छ ☐ छैन
५. उत्तरदाताको स्थानीय तह	☐ मुसिकोट नगरपालिका ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
७. उत्तर दिनेको उमेर	☐ १९ वर्षदेखि ४० वर्षसम्म ☐ ४१ देखि ६० वर्षसम्म ☐ ६१ वर्षभन्दा बढी
८. उत्तरदाताको शिक्षा	☐ कक्षा ५ भन्दा कम ☐ कक्षा ८ सम्म ☐ कक्षा १० सम्म ☐ कक्षा १२ सम्म ☐ सोभन्दा बढी ☐ अनौपचारिक शिक्षा ☐ विद्यालय नगएको

स्थानीय तहमा न्यायिक समिति सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था

१. के तपाईंको स्थानीय तहले न्यायिक समितिले उजुरी लिने प्रक्रिया, उजुरीको कारबाही किनारा गर्दा अपनाउनु पर्ने कार्यविधि सम्बन्धमा छुट्टै कानुन निर्माण गरेको छ ?	☐ छ	☐ छैन	☐ थाहा छैन
२. यदि छ भने न्यायिक समितिसँग सम्बन्धित के कस्ता कानुनको निर्माण गरिएको छ ?	☐ थाहा छ	☐ थाहा छैन	

३. त्यस्ता कानुनको नाम, कानुन बनेको वर्ष र त्यसमा संशोधन भएको भए खुलाइदिनुहोस् ।	कानुनको नाम	कानुन बनेको वर्ष	संशोधन भएको भए पटक र वर्ष

न्यायिक समितिको संरचना, स्रोत साधन र क्षमता			
१. न्यायिक समितिको गठन कहिले भएको हो ? (साल र महिना पनि उल्लेख गरिदिनुहोस्)	☐ २०७७ ☐ २०७४	☐ २०७६ ☐ थाहा छैन	☐ २०७५
२. के यो स्थानीय तहमा न्यायिक समितिको गठनले पूर्णता पाएको छ ?	☐ छ	☐ छैन	☐ थाहा छैन
३. यदि न्यायिक समितिको गठनले पूर्णता पाएको छैन भने के हुन सकेको छैन ?			
४. न्यायिक समितिमा कति जना हुनुहुन्छ ?	☐ संख्या	☐ महिला	☐ पुरुष
५. के न्यायिक समितिको संयोजक र सदस्य तथा कर्मचारीहरूले कुनै तालिम वा क्षमता विकासका अवसर प्राप्त गरेका छन् ?	☐ छ	☐ छैन	☐ थाहा छैन

६. यदि छ भने ती तालिमको नाम, तालिम प्राप्त गर्ने व्यक्ति, (संयोजक, सदस्य वा कर्मचारीको), तालिम समयावधि र तालिम प्रदायक बारेमा खुलाइदिनुहोस् ।	तालिमको नाम	तालिम समयावधि	तलिम प्रदायक
७. न्यायिक समितिको छुट्टै आफ्नै कार्य कक्ष, कार्यालय वा उजुरी सुनुवाइ गर्ने स्थान छ ?	☐ छ	☐ छैन	☐ थाहा छैन
८. यदि छैन भने कसरी व्यवस्थापन गरिएको छ ?			
९. के न्यायिक समितिले आफ्नो न्यायिक समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार अनुसार कार्य सम्पादन गर्न आवश्यक भौतिक सामग्री जस्तै: कुर्सी, टेबल, कम्प्युटर, प्रिन्टर आदि उपलब्ध छ ?	☐ छ	☐ छैन	☐ थाहा छैन
१०. यदि छ भने, के न्यायिक समितिका लागि उपलब्ध भौतिक सामग्री आवश्यकता अनुसार पर्याप्त छ ?	☐ आवश्यकता अनुसार पर्याप्त छ	☐ आवश्यकता अनुसार उपलब्ध छैन	☐ नाम मात्रको छ

११. के न्यायिक समितिका लागि छुट्टै कर्मचारीको व्यवस्था छ ?	☐ छ	☐ छैन	☐ थाहा छैन
१२. यदि छैन भने कसरी व्यवस्थापन गरिएको छ ?			
१३. यदि कर्मचारीहरूको व्यवस्था गरिएको छ भने कति जना कर्मचारीको व्यवस्था गरिएको छ ?	☐ संख्या	☐ महिला	☐ पुरुष
१४. न्यायिक समितिमा रहेका कर्मचारीहरूको पद, तह तथा मुख्य जिम्मेवारी के के छ ?			
१५. के न्यायिक समितिमा आएका उजुरीहरूको सुनुवाइका लागि अहिले उपलब्ध कर्मचारी पर्याप्त छन् ?	☐ छ	☐ छैन	☐ थाहा छैन
१६. यदि अहिले उपलब्ध कर्मचारी पर्याप्त छैनन् भने कुन पद, तहवा कस्तो खालको जिम्मेवारी सम्पादन गर्ने कर्मचारीको अभाव रहेको छ ?			
१७. के न्यायिक समितिका लागि मध्यस्थकर्ताको छनोट गरिएको छ ?	☐ छ	☐ छैन	☐ थाहा छैन

१८. यदि गरिएको भएमध्यस्थता समितिमा कति जना मध्यस्थकर्ता छुहुङ्नु ?	☐ संख्या	☐ महिला	☐ पुरुष
१९. के मध्यस्थकर्ताको लागि मध्यस्थता सम्बन्धी तालिम आयोजना गरिएको थियो ? वा मध्यस्थकर्ताले मध्यस्थता सम्बन्धी तालिम प्राप्त गरेका छन् ?	☐ छ	☐ छैन	☐ छ तर अझै पुगेको छैन
	☐ केहीले मात्र पाएका छन्, सबैले पाएका छैनन्	☐ निम्न विषयमा तालिम आवश्यक छ _____	
२०. के न्यायिक समितिका लागि स्थानीय तहले छुट्टै बजेटको व्यवस्था गरेको छ ?	☐ छ	☐ छैन	☐ थाहा छैन
२१. के न्यायिक समितिका लागि छुट्याइएको बजेट पर्याप्त छ ?	☐ छ	☐ छैन	☐ थाहा छैन
२२. न्यायिक समितिको लागि छुट्याइएको बजेट ?	२०७७ (.....) २०७४ (.....)	२०७६ (.....) २०७४ (.....)	२०७५ (.....) ☐ थाहा छैन

न्यायिक समितिको कार्य सम्पादन			
१. हालसम्म न्यायिक समितिमा कति उजुरी दर्ता भएका छन् ?	२०७७ (.....) २०७४ (.....)	२०७६ (.....) ☐ थाहा छैन	२०७५ (.....)
२. न्यायिक समितिमा प्राप्त उजुरीहरूको विवरण खुलाइदिनुहोस् । (मुद्दा वा उजुरीको साल, प्रकृति, संख्या)	२०७७ २०७६ २०७५ २०७४		
३. न्यायिक समितिले निर्णय सुनाएका उजुरीहरू ?	२०७७ (.....) २०७४ (.....)	२०७६ (.....) ☐ थाहा छैन	२०७५ (.....)
४. न्यायिक समितिले निर्णय सुनाएका उजुरी ?	२०७७ (.....) २०७४ (.....)	२०७६ (.....) ☐ थाहा छैन	२०७५ (.....)
५. न्यायिक समितिले मध्यस्थता गरी टुग्याएका उजुरी ?	२०७७ (.....) २०७४ (.....)	२०७६ (.....) ☐ थाहा छैन	२०७५ (.....)
६. के न्यायिक समितिले कुनै उजुरी वा मुद्दा क्षेत्राधिकार नपरेका कारण अन्य निकायलाई पठाएको छ ?	☐ छ	☐ छैन	☐ थाहा छैन

७. यदि छ भने त्यस्ता उजुरीको प्रकृति, पठाइएको कार्यालय र वर्ष उल्लेख गरिदिनुहोस् ।		
C. न्यायिक समितिमा प्राप्त उजुरीको सुनुवाइ, मध्यस्थता वा अन्य कार्यालयमा पठाइएको विवरण खुलाइदिनुहोस् । (कुन सालमा कति मुद्दा वा उजुरीको निर्णय गरियो, कति मुद्दा वा उजुरीमा मध्यस्थताबाट टुग्याइयो, कति मुद्दा वा उजुरी क्षेत्राधिकार नमिलेकोले कार्यालयमा पठाइयो र प्रत्येक वर्षको उजुरी दर्ता संख्या र टुग्याइएको संख्या र बाँकी संख्या पनि वार्षिक स्पमा उल्लेख गर्नुहोस्)	२०७७	
	२०७६	
	२०७५	
	२०७४	

<p>९. सामान्यतया: उजुरीहरूको सुनुवाइ र निर्णय वा मध्यस्थताबाट दुँग्याउन लागेको समय ? उजुरीको प्रकृति र निर्णय प्रक्रियामा लाग्ने वा लागेको समय ? (मुद्दाको प्रकृति र लाग्ने समय उल्लेख गरिदिनुहोस)</p>			
<p>१०. के न्यायिक समितिका निर्णयहरू कार्यान्वयन भएका छन् ?</p>	☐ छ	☐ छैन	☐ थाहा छैन
<p>११. न्यायिक समितिको निर्णयहरूको कार्यान्वयनमा देखिएको समस्या के के छन् ?</p>			
<p>१२. के न्यायिक समितिको निर्णय वा मध्यस्थता गरी दुँग्याइएका उजुरीमा सम्बन्धित पक्ष पुनरावेदनमा पनि गएका छन् ?</p>	☐ छ	☐ छैन	☐ थाहा छैन

१३. यदि सम्बन्धित पक्ष न्यायिक समितिको निर्णय चित्त नबुझी पुनरावेदनमा गएका छन् भने कुन वर्षमा कतिवटा, के के मुद्दा पुनरावेदन गरिएको छ खुलाइदिनुहोस् ।	२०७७		
	२०७६		
	२०७५		
	२०७४		
१४. के न्यायिक समितिको वार्षिक कार्ययोजना छ ?	☐ छ	☐ छैन	☐ थाहा छैन
न्यायिक समितिको कार्य सम्पादनमा समस्या, सल्लाह र सुभाव			
१. के न्यायिक समितिले कार्य सम्पादनका सम्बन्धमा सेवाग्राहीको सन्तुष्टि सर्वेक्षण गरेको छ ?	☐ छ	☐ छैन	☐ थाहा छैन
२. न्यायिक समितिबाट न्याय सम्पादन गर्दाका कठिनाइ वा समस्या के छन् ?			
३. न्यायिक समितिको कामलाई अभ बढी प्रभावकारी बनाउन तपाईंका सुभावको के छन् ?			

फारम नं.

ग्रामीण युवा सरोकार केन्द्र (CCFRY)

न्यायिक समितिको कार्य सम्पादन र नागरिक सञ्चारित सम्बन्धी सर्वेक्षण (सेवाग्राही सञ्चारित प्रश्नावली)

नमस्कार ! ग्रामीण युवा सरोकार केन्द्र (CCFRY) ले रुकुम पश्चिम जिल्लाको स्थानीय तहका न्यायिक समितिहरूको कार्य सम्पादन, न्यायिक समितिको कामले पारेको प्रभावका सम्बन्धमा सूचना तथा सुभावहरू संकलन गर्ने उद्देश्यका साथ यो सर्वेक्षण गरिएको हो । तपाईंले उपलब्ध गराउने सूचनाहरूले न्यायिक समितिको कामलाई अभ बढी प्रभावकारी बनाउन र न्यायिक समितिको कार्य सम्पादनसँग सम्बन्धित सवालहरूको सम्बोधनका लागि योजना तर्जुमा र कार्यन्वयनमा नीतिगत सुभाव तयार भई न्यायिक समितिको कामलाई सहयोग पुग्ने विश्वास लिएका छौं । यसर्थ यस प्रश्नावलीमा भएका प्रश्नहरूको जवाफ दिई सहयोग गर्नु हुन अनुरोध गर्दछौं । तपाईंबाट प्राप्त हुने जानकारीलाई समग्रमा विश्लेषण गरिनेछ । यस सर्वेक्षणमा यहाँको सहभागिता स्वऐच्छिक हुनेछ । यो सर्वेक्षणका लागि तपाईंको स्वीकृति आवश्यक पर्दछ ।

यो सर्वेक्षणमा तपाईं सहभागी हुन चाहनुहुन्छ : चाहन्छु चाहदिनँ

उत्तरदाताको जानकारी

१. उत्तरदाताको लिंग	☐ महिला ☐ परुष ☐ अन्य
२. जातजाति	☐ दलित ☐ जनजाति ☐ अल्पसंख्यक जातजाति/समुदाय ☐ ब्राह्मण ☐ क्षेत्री ☐ मुस्लिम ☐ अन्य
३. अपांगता	☐ छ ☐ छैन

४. उत्तरदाताको स्थानीय तह र वडा नं	☐ मुसिकोट नगरपालिका वडा नं. ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
५. उत्तरदिनेको उमेर	☐ १९ वर्षदेखि ४० वर्षसम्म ☐ ४१ देखि ६० वर्षसम्म ☐ ६१ वर्षभन्दा बढी
६. उत्तरदाताको शिक्षा	☐ कक्षा ५ भन्दा कम ☐ कक्षा८ सम्म ☐ कक्षा १० सम्म ☐ कक्षा १२ सम्म ☐ सोभन्दा बढी ☐ अनौपचारिक शिक्षा ☐ विद्यालय नगएको
७. तपाईं के उजुरीको सम्बन्धमा न्यायिक समितिमा जानु भएको थियो ? (उजुरीको प्रकृति र आफै उजुरी दिएको वा आफैले दिएको उजुरीका सम्बन्धमा न्यायिक समितिमा प्रतिउत्तरका लागि गएको खुलाउनुहोस्)	
८. तपाईंसँग सम्बन्धित उजुरीको न्यायिक समितिबाट दुङ्गो लागिसक्यो ?	☐ लाग्यो ☐ लागेको छैन, बाँकी छ ☐ थाहा भएन
९. तपाईंसँग सम्बन्धित उजुरीको सुनुवाइ हुन कति समय लाग्यो ? वा लागिरहेको छ ?	

१०. तपाईंसँग सम्बन्धित उजुरीको टुङ्गो लगाएको भए कसरी लगाइएको थियो ?	☐ न्यायिक समितिको निर्णय	☐ मध्यस्थता समितिमा मध्यस्थता मार्फत	☐ सम्बन्धित अन्य कार्यालयमा पठाएर
११. के तपाईं न्यायिक समितिको कामबाट सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?	☐ छु	☐ छैन	☐ आंशिक मात्र
१२. के तपाईं न्यायिक समितिको कामबाट सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?	☐ छु	☐ छैन	☐ आंशिक मात्र
१३. यदि सन्तुष्ट हुनुहुन्छ भने किन ? र हुनु हुन्न वा आंशिक स्पमा मात्र हुनुहुन्छ भने किन ?			
१४. न्यायिक समितिको कामलाई थप प्रभावकारी बनाउन तपाईंका सुझाव वा सल्लाह के छन् ?			